

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XII-ik évf.

Martius, Aprilis 1877.

2-ik füzet.

A SÖTÉTSÉG KINCSEI.

Egyházi beszéd: Freeman Clarke Jakabtól.

ANGOLBÓL: FERENCZ JÓZSEF.

Alapige: Neked adom az elrejtett kincseket és a titkos helyre tétetett gazdagságokat. Esa. 45: 3.

Esaiásnak ezen jövendölése, úgy látszik, napjainkban éri el megvalósulását. Épen most vettük a tudósításokat a mycenaei ásatásokról s azon sírok feltalálásáról, melyek, a miut gyanítják, az Agamemnoné és családjáé voltak és a melyek közel 3000 év óta háborítatlan és elrejtve valának. Csodálatos s láthatólag teljes hiteli tudósításokat kaptunk arany edényekről, arany koronákról, sisakokról, mellvértokról, királyi pálczákról, tálakról, csészékről, oszlopokról, a melyeket már kiástak és Athenbe szállítottak. Ezeket a czikkeket jóval azelőtt kellett eltemetni, mielőtt az Argivesek a várost meghódították 468⁰ban Kr. e. Ez az alapigéknek egyik teljesülése: Neked adom az elrejtett kincseket és a titkos helyre tétetett gazdagságokat.

Egy vagy két éve mult, hogy ugyanazon német tudós, a ki ezen becses felfedezéseket tette, a régi Trója és vára alapfalainak feltalálásával lepte meg a világot s itt megtalálta Priamus király kincseit is: arany edényeket, koronákat, királyi pálczákat, hamutól és kiégett széntől boritva, jeléül azon tűznek, melyet Ilium szenvedett, midőn azt az Agamemnon hadserege felgyújtotta. És így, miután a történészek megtagadták Trója létezését és kétségbe vonták Agamemnon és Priamus királyról szóló elbeszéléseket, mi egy néhány lábnyra beásunk a földbe és megtaláljuk az általok viselt koronákat, a kardokat, melyeket ők forgattak, a tálakat, melyekből ettek és a poharakat, melyekből ittak. Bizonyára, semmi sincs ugy elrejtve, hogy azt megtalálni, sem ugy eltitkolva, hogy megismerni ne lehetne.

Hasonlóképen a mi napjainkban fedeztettek fel és jutottak birtokunkba a sötétségnek ama kincsei, melyek Egyptom sirjaiban és Ninive sáncaiban valának elrejtve. Herodotus beszéli, hogy Cambyses, a persák királya, hogy sebesítette meg halálosan a szent bikát, Apist, midőn Egyptomot meghódította, „és” — hozzá teszi — „a papok a bikát titokban eltemették”. Nehány évvel ezelőtt az egyiptomi szent bika ezen elrejtett temetőhelye felfedeztetett és felnyitott s a Dr. Abboth muzeumában New-Yorkban én is több mumiát láttam. Lehet, hogy ezek közül egy épen azon bikáé lehetett, a melyet Cambyses ölt meg Herodotus ideje előtt. Esaiás és Ezekiel könyveiben olvasunk Assyria hatalmas királyairól és Ninive gazdagságairól. Ninive romjai között egész szobákat találtak, telve táblákkal, a melyekre ékirással a legkülönbélebb nagy fontosságú dolgok voltak metszve. Ugy látszik, hogy ez egy közkönyvtár volt a nép számára, mert a könyvek közül egyik azt állítja, hogy Assyria királya, Asshurbanipal, ezeket a dolgokat az ő alattvalói oktatására iratta táblákra. Az assyriai királyok harczairól és győzelmeiről való tudósításokat, királyi határozatokat, istenekről szóló lajstromokat, imákat és hymnusokat, szótárokat, naptárokat, természetrajzi műveket, csillagászati számításokat, törvényes szerződéseket, országos eseményeket és hasonlókat foglalnak ezek magokban. Ninive 625-ben Kr. e. gyújtott fel, és ezek a táblák azóta napjainkig el voltak temetve; de most a kutatók és tudósok szorgalma által napfényre kerültek ezek a könyvtárak, az ékirás betűi megfejtettek és a sötétség eme kincsei a világnak átadattak.

Az általunk beszélt nyelvbe is Isten történeti tényeket rejtett el. Azok a kis jelentőségű szók, a melyek oly könnyűeknek, hajlékonyoknak, minden kigondolható módon idomíthatóknak, a társadalmi miveltés fokkonkénti fejlődésével különböző dialectusokba áthullámozóknak, az emberi nem minden összecsoportosulásával új nyelvvé jegeczesedhetőknek látszanak — az embernek eme nyelve elévülhetlenebb emlék mint az ércz és márványoszlopok s oly eseményekről beszélnek, a melyek minden történetet megelőztek. Midőn ezt mondjuk, „Heaven” (ég), egy szót használunk, a mely a német „Himmel”-től (ég) származik és azon régi időre megy vissza, midőn a mi ősatyáink egy aryan törzsként voltak megtelepedve a nagy Himalaya hegláncz lábainál és annak megközelíthetetlen ezüstös csucsaira, magasba törő bérceire, nagyszerű kőszirt-csoportozataira, átjárhatlan erdőségektől koszoruzott végtelen kiterjedésű ol-

dalaira feltekintettek, azt hitték hogy ott van az ég, az istenek lakhelye. Kevés évvel ezelőtt még senki sem ismerte a görögök vagy latinok eredetét. Minden írott történelem hallgatag és minden emlék néma volt e tekintetben. De az európai nyelvtudósok az ugynevezett összehasonlító nyelvészet tudományával felfedezték, hogy a mai Európa összes nyelvei, kevés kivétellel, testvérnelvek, hogy a görög, latin s ezeknek származékai egyfelől, a kelta, német és szláv nyelvek másfelől mind egy nagy családhoz tartoznak, a melynek a régi hindu, perzsa, sanskrit és zend nyelvek legrégibb testvérei. Aztán a szavak összehasonlítása által azt is kitalálták, hogy minő állapota volt ezeknek a néptörzseknek, midőn közép-Ázsiát elhagyták. Mínthogy, például, a földmivelésnél használt szók a görögben és latinban különböznek a régi sanskritban használt hasonló szóktól, ebből azt is megtudták, hogy a földmivélést azután találták fel, miután a görögök és latinok kiköltöztek Ázsiából. Ellenben a pásztori életre vonatkozó szók ugyanazok lévén, ebből megtudták, hogy kiköltözésökkor nyájörök és pásztorok voltak és magukkal hozták ama szavakat. Azok a szavak, melyeket Európába telepedésök után találtak fel, a miveltségben ide érkezésök után tett előhaladásukat jelzik.

De nemcsak az emberek munkái vannak elrejtve ilyen formán nagy időre, hogy végre felfedeztessenek, hanem Isten a természetbe is kincseket rejtett el, melyek ezredévekig felfedezetlen maradnak és végre nyilvánosságokká lesznek. Mily számos ilyen titok lepleztetett le a mi időnkben? A nap sugarainak egy részében bizonyos vegytani erő volt elrejtve, a mely a jelen évszázig várt, hogy felismertessék. Ez a vegytani erő felfedeztetett és most a nap lerajzolja arczképeinket és képeket ad a Himalaya hegyeiről. Ugyanazon nap sugárnyalábjában egy más tulajdonság volt elrejtve, a mely szintén felfedeztetvén, kezünkbe adta az eszközöket, melyeknek segítségével ki lehet találni, hogy minő vegytani elemek égneek a napban és csillagokban. Nem sok éjjel ezelőtt egy harmadrendű nagysággal bíró csillag tünt fel a Hatytyuban és bebizonyult, hogy annál sokkal kisebb, csakhogy eredeti fényét negyvenszer multa feljül. A távcső megmutatta, hogy az egy iszonyu hydrogen gáz égés volt, hasonló ahoz, a melyet a vegyészek vegyműhelyeikben a víz felbontása által csinálnak. Ilyen felfedezéseket tesznek az emberek naponta a természetben. Semmi kétség, hogy millió meg millió titok van még elrejtve a körülünk levő dolgokban: lappan-

gó erők, melyek felfedezésre várnak a jövő nemzedék hasznára. A titkos helyeken elrejtett eme kincsek ott vannak az általunk beszívott levegőben, a lábaink alatti földben, a fellegekből lehulló esőcseppekben — hasznos titkok, melyek nagy szellemre várnak, csodák, melyek jövő felfedezők által odatnák meg, úgy elmondhatjuk, miszerint mi ma a jövő kor felfedezetlen csodái között élünk. A levegő körülünk, a föld alattunk, a tengerek vize telve vannak egy titkos jövővel.

Nem különben az ember lelkébe is a sötétségnek más kincsei vannak elrejtve. Mily titkos gazdagságot rejtett el Isten az emberi lélekbe!

„Sem a végetlen chaos, sem
A legmélyebb Erebus legsötétebb barlangja,
Sem valamely vak űr, melyet a képzelem
Álmában teremthet, nem lehet forrása
Oly nagy félelemnek, mint az, melyet érzünk
Ha gyakran lelkünkbe: az ember lelkébe nézünk.

Gondoljatok arra az erőre, melylyel egy Homer, Plátó, Dante és Shakespeare lelke birtak, hogy azzal műveket teremtsenek, melyek az olvasók millióinak lelkét fogják táplálni örök időkön át.

De a mi ennél is több, gondoljátok meg, hogy Isten minden ember lelkébe még bámulatosabb erőket rejtett el, az igaz és nem igaz, a jó és rossz, a kötelesség, becsület, tisztaság, szabadság és józanság, a végetlen és örökkévaló eszméit. A bölcsesség ezen kincseit rejté el Isten az ember lelkébe; egy napos teremtményét felruházta oly erővel, hogy a tér és idő végetlen korlátait is átlépje és a mindenek mindenható atyjával érintkezzék. A legszegényebb és legtudatlanabb gyermeknek, a ki vasárnapi iskoláinkban tanul, felébrednek lelkében ezek a magasztos eszmék, a melyek megmaradnak akkor is, mikor a nagy földteke, minden lakóival egyetemben hasonlóan az eltűnő álomképekhez, oda lesz. Különös, hogy Jézus erre gondolván, így kiáltott fel: „Köszönöm neked oh atyám, menynek és földnek ura, hogy elrejtetted ezeket a dolgokat a bölcsesektől és eszesektől és megjelentetted azokat a kis gyermekeknek“. Nem az okoskodás vagy elmélkedés, nem a könyvekben való buvárkodás vagy mélységes olvasmányok által lehet ezeket a legnagyobb igazságokat megismerni, mert ezek az isteni kijelentések, melyek hitet, reményt és szeretetet öntenek az ember keblébe, csak az alázatos szívűeknek és tiszta lelkűeknek, a kik azok ismeretére őszintén vágyanak, nyilatkoztatnak ki.

A lélek mélyeinek minő sötét helyein vannak elrejtve azok a bámulásra méltó erők, a melyek az élet küzdelmei és bajai között néha egyszerre nyilvánvalókká lesznek? A mint napjaink haladnak, gyakran úgy találjuk, hogy a mit egykor lehetetlennek gondoltunk volna, képesek vagyunk megtenni, képesek vagyunk elhordozni csapásokat, a melyekről egyszer azt hittük volna, hogy azok minket megölnének. Minő titkos forrásból fakad fel a fentartó bit, a nyugodt bátorság, az elhatározás tenni és elhordozni oly dolgokat, a melyekre nekünk példát adnak más emberek, a kikben azelőtt szintén soha sem jelentkeztek hasonló tehetségek? Ezek az elrejtett kincsek, ezek a lappangó tehetségek, ezek a viszszatartott erők minden lélekben megvannak. Senki sem mondhatja meg, hogy mit nem lenne képes megtenni, midőn eljő az idő, mely ereinek és tehetségeinek felhasználására kényszeríti. A hívőnek mindenek lehetségesek. Soha sem ismerjük addig saját erőnket, a míg nincs bátorságunk azokat próbára tenni. Jézus azt mondja, hogy ha anynyi hitünk volna miut egy mustármag, azt mondhatnók eme hegynek: „Szakadj le innen a tengerbe“, és úgy lenne. Ezen merész hasonlat által Jézus meg akart győzni minket a bennünk levő kimeríthetelen lelki erőkről. Legyen bátorságtok szembeszállni a gonoszszal és félig már legyőztétek. Legyen bátorságtok hozzákezdeni a jóhoz és már csaknem meg van téve.

Jézus maga legnagyobb bizonyossága ezen végetlen erőknek, a melyek a lélekben elrejtve vannak s előhívásra várnak. Ő minden tekintetben hozzánk hasonló volt, lényegileg nem különbözött más emberektől. De a maga feltétlen odaadása által az isteni akaratnak, a maga feltétlen és tökéletes bizalma által az isteni szeretetben, a maga teljes alárendelése által az Isten igazságával szemben a világnak egy oly kijelentésévé lett, a melyből ez már 18 évszázóta táplálkozik. Ez idő óta az emberi nem legmagasabb miveltsége az ő szavaiból nyeri az éltető nedvet. Az emberiség nemcsak egy jelképes szertartásban, de valóságban az ő testét ette és az ő véréit itta. Az Isten igazsága, a melyért ő élt és meghalt, az Isten szeretete, melyet ő kijelentett, ezek valának az ő feste és vére, az ő lényének lényege. Az ő egész élete ezekben volt, és mivel magát teljesen az ő fájának teendő szolgálatra szentelte, a legfőbb igazságokat tanítván és azok szerint élván, ezért lön egy új mivelődési korszak alapítója.

Mondják néha, hogy Pál volt a kereszténység valódi megalapítója, mivel ő ragadta ki azt a judaismusból és tette egyetemes vallássá. Pál bámulatos munkát végzett, oly munkát, a melyet mi még most se tudunk illően méltányolni. De hogy vitte ő azt véghez? Honnan nyerte az erőt annak végrehajtására? Halljátok őt magát: „A mely életet most élek a testben, az Isten fiában való hit által élem“ — „kiben“ — t. i. Krisztusban — „a bölcseségnek és ismeretnek minden kincsei el vannak rejtve“. Pál örömmel nevezi magát a Jézus Krisztus szolgájának; a békét és reményt, a bátorságot és hitet, mikkel bir, mind egyedül a Jézusnak tulajdonítja, mint forrásnak; kinyilatkoztatta, hogy Jézus Krisztus lett nekünk Istentől bölcseség, igazság, szentség és váltság; kinyilatkoztatta, hogy senki más alapot nem vethet, mint a mely egyszer vettetett, mely a Jézus Krisztus. Bizonyára, a Pál lelke teljesen át volt hatva a Jézusban való hit által és ezen hit ereje által cselekedett mindenenek.

Azok a tények, melyeket a Jézus életéből ismerünk, kevesek és az ő tanításairól szóló tudósítások is igen kicsi könyvbe bele férnek. Ő még mindig egy fölfedezetlen titok előttünk, nem vagyunk képesek az ő csudálatra méltó lelkének mélyébe bepillantani. Mégis, a mint az ő igéit olvassuk, a mint az ő szent életén gondolkozunk, mindannyiszor a legnemesebb lélek képe tűnik előnkbe, egy oly nemes lélek képe, a minőről a világ valaha magának fogalmat képes alkotni. Ő emeli fel lelkünket a legmagasabb eszményhez, a melynek felfogására ez képes lehet. Ő áll mint egy megvalósítandó példánykép az emberiség előtt. És ha a nagy eredmények megfelelőleg nagy okot feltételeznek, úgy azon hatalmas folyamnak eredete is, a melyet mi kereszténységnek nevezünk, valamely csudálatra méltó nagy dologra vihető vissza, és ez nem egyéb, mint azon rendkívüli személynek, a názárethi Jézusnak élete.

Ugyanazért tévedésnek tartom a mi barátaink, a szabad vallásuk (Free Religionists) részéről azt, hogy ők kicsinylik Jézust és azon nagy hit helyett, a melyet ő alapított, a gondolatoknak egy bizonyu nagy kiterjedésű rendszerét kívánják alkalmazni, a melyet ők az emberiség vallásának neveznek. Az emberiséget nem lehet nagy embereinek lealázásával emelni. Ezek birnak a legnagyobb befolyással arra, hogy az emberiség magas pályáján előre tolassék. Ha mi az amerikai történelemből kivennők oly embereknek életét és befolyását, mint Washington, Franklin, Sam Adams, John Quincy

Adams, Abraham Lincoln, Channing, mennyivel szegényebb lenne a mi országunk. Száz hasonló embernek kitörlése az emberiség történetéből vajmi mélyen alá súlyesztené ennek helyzetét, mily genge és szegény lenne egyszerre. És ha kiveszszük a történelemből egyedül a Jézus életét, ha kitörljük az ő ragyogó példáját s gyanussá tesszük lelkének tisztaságát, jóságát és nagyságát, ez által meghatározhatlan, de mindenestre igen nagy mértékben meggyengítjük a remény forrásait s a haladás elemeit az emberi természetben. Egy nagy költő mondja, hogy Göröghon és a görög hősök annyit tettek az emberiségért, hogy

Ki szépre lelkesül,
 Ihletet erre Göröghontól nyer.
 S ki zsarnok fejére kardot emel,
 Göröghon hősi-re tekintve rohan
 Halálba inkább, minthogy éljen
 Szabadságtól megfosztottan.

Ha a történelem nagy hősei, az emberiség nagy költői, a nagy gondolkozók arra tanítanak, hogy életünket felségessé tehetjük, mennyivel többet tesznek erre nézve az ihletett lelkek, a melyek oly közel élnek Istenhez, hogy a világot mintegy az isteni jelenlét érzetével tölthetik be. Mily iszonyu veszteség lenne az az emberi természetre nézve, ha mi is azokat követnők, a kik a Krisztusban való hit megsemmisítésén munkálnak — kétségbe akarván vonni azt, hogy volt a világon egy ember, a ki tökéletes életet élt, a ki Istennek szent fia volt, mindig az atya keblén nyugodván, a ki nekünk édes testvérünk, a legbensőbb viszonyban állván szüntelen a legalsóbb rendü emberrel is közöttünk, a ki a legfelségesebb lény volt, a kit valaha a világ látott, teljes életét arra szentelvén, hogy keresse és megtartsa, a mi elveszett, hogy a bánkodónak vigaszt nyújtson és a bűnösöket felemelje az ők nyomorukból a bűnbocsánat és béke érzetére.

A keresztény vallás czélja világosságra hozni „a titkos helyeken elrejtett kincseket“ a mi életünkben — megmutatni, hogy a vágynak, a hitnek, a reménynek, az önfeláldozásnak, a szeretetnek minő erőit rejtette el Isten a lélekbe. A Krisztus reményt s így bátorságot önt belénk és ez a bátorság igazolva van a tapasztalat által. A legszegényebb és legszerencsétlenebb teremtés életében is voltak pillanatok, midőn ennek kebelét a legönzietlenebb érzések hevítették. Még Legree is, a kegyetlenség szörnyképe egy mai napsági költeményben, kinos szemrehányásokat érzett keblé-

ben, midőn a hajfürtre tekintett, mely őt gyermekségére s édes anyja szeretetére emlékeztette. A legkeményebb szív meglágyul a halál előtt. Midőn a haza veszélyben van, egy időre minden ember hazafivá lesz. Elfelejtik világi érdekeiket, szűklátkörű politikájukat, torzszalkodásaikat, gonoszságukat. Egy oly nagy veszély hallására, mint a brooklyni égés vagy az ashtabulai szerencsétlenség egy rokonszenves érzés lüktet át az egész országon és az egész világot atyafiságba hozza egymással. Ebből láthatni, hogy nyomor, bú és bánat mi módon teremtenek rokonszenvet, mi módon ébresztenek felelősséget, és mi módon készítik elő a jobb napokat.

Jézus Krisztus azért jött, hogy megkeresse és megmentse a mi elvesztett, azaz, hogy megtanítsa nekünk, miszerint senki sincs egészen és örökre elveszve. Ha Krisztus keres tégedet, te megtalálhatod. Ha Krisztusnak, ki az Isten tökéletes szeretetének képmása, hite van benned: legyen neked is saját magadban. Ha Isten nem akarja, hogy valaki elveszzen: nekünk nem kell hagyni magunkat, hogy saját hibáink és gonoszságunk miatt elveszszünk, hanem a szép, nemes és jó keresésére és követésére kell magunkat szentelni.

Egész életünk teljes titkokkal — elrejtett kincsek lábaink alatt, hasonlóan a mycenai és trójai gazdagságokhoz, a melyeket sok nemzedék gondtalanul taposott, nem ismervén az alatt levő gyöngyöket és aranyot. Titokteljes lehetőségek vannak mi bennünk, várva a megoldást. A bölcsesség kincsei, a tudomány kincsei, a szeretet kincsei várnak reánk. Ha hivek leszünk a szemeink előtt levő világossághoz: meg is találjuk azokat.

Ez a világ egy oly nagy terv szerint van berendezve, hogy abban mindig lesznek titkok. A mai nap titkait a holnap megfejti, de akkor aztán ismét valószínűleg más titkok fognak mutatkozni, a melyeket mi most nem látunk. A gonosz egy titok, a bűn is titok, a halál is titok.

A hittudományban és vallásban a titok alatt gyakran valami oly dolgot értettek, a mit hinnünk kell a nélkül hogy értenők, sőt értelmünk ellenére, minthogy azt soha sem lehet megérteni. Ha valamely tantétel ellenkezik saját józan okosságunkkal és erkölcsi érzésünkkel, azt mondják nekünk: „Ez titok“. Így a katolikusok titoknak nevezik az átlényegülést, a protestánsok titoknak a szentháromságot és tőlünk azt kívánják, hogy higgyük azokat ámbár józan eszünk ellentmond vagy másképp is érthetetlen dolgok.

Ámde a szentírásnak a titokról szóló tana egészen különböző ettől. És ez ebből áll — nagyon sok dolog van, a mit most nem lehet megfejtteni. Isten elrejtette azokat. Előbb utóbb azonban ezek is nyilvánvalókká lesznek. Mikor ez az idő megérkezik, hinni fogjuk azokat. De addig semmit sem hihetünk felőlük, hanem békével, reménnyel és bizalommal kell várnunk azoknak kijelentését. Soha sem kell azt mondunk, hogy hiszünk valamit, a mit nem látunk igaznak lenni, mivel ez anynyi mint hazugság által keresni Istennek tetszését. Mint véges és tökélytelen lényeknek, meglehetősen hoszszasan kell várakoznunk, míg alkalmasok leszünk egy titok megfejtésének látására.

„Most tükör és homályos beszéd által látunk“ — mondá az ihletett apostol, mely hasonlat is csak tökéletlen — „de akkor szemtől szembe“. „Most rész szerint van bennem az ismeret, akkor pedig léssen ugy, a mint tanítatom“. Maga Pál is minden ő mély belátásával, minden neki adatott kijelentésekkel, elismeri, hogy csak rész szerint van benne az ismeret. Ő nem dogmatizált, mint-ha nézetei teljesen helyesek volnának, hanem így szólott: „Minek-utána eljövend a tökéletes teljesség, akkor eltöröltetik, a mi rész szerint való. „Ha Pál nem vonakodott kimondani, hogy az ő hitnézetei elenyésznek és idővel igazabbak által helyettesítettnek, nem különös dolog-e, hogy az egyházak azt gondolják, hogy az ők hitczikkeik, csinálták légyen azokat akár a püspökök Niceaban, akár a presbiterianusok a Westminsterben örökre meg fognak maradni? Mi a mi régi véleményeink horgonyával megkötjük magunkat és az élet folyamát folyini hagyjuk, a nélkül hogy avál magunk is tovább haladnánk. Mi attól félünk, hogy Isten kimerítette a maga ihletését, midőn tudtára adta atyáinknak, hogy minő hitczikkeket és szertartásokat csináljanak és számunkra már egy sem maradt.

Mind ez tévedés. Isten épp oly közel van hozzánk, mint volt hozzájuk. A madár tökéletes módon rak magának fészket tavasszal, de a következő tavaszon ismét mást rak; nem megy vissza a régibe. Bizik az Isten új ihletésében, hogy az minden új tavasszal megújul. Mi pedig vissza járunk a mi régi fészkeinkbe, a régi hitczikkekhöz, míg azok darabokban hullnak alá az elkorhadás miatt és nem hisszük, hogy Isten megsegít minket is éppen oly jókat csinálni, mint amazok valának. A madár bölcsőbb, mint mi vagyunk.

Minden titok egy jövő kor profeciája, a mely attól várja fel-derítését. Minden feladat, melyet itt meg kell fejtenünk, bizonyos jövő megfejtésre mutat. Minden nehézség, melylyel az időben találkozunk, az örökkévalóságra utal. Minden sötétség, homály, rosz és fájdalom, mi e világon minket körülvesz, a halhatatlanságnak megannyi jegyei, s így szólnak hozzánk: „A mit most nem láttok, ezután meglátjátok. „Az élet egyfelől teljes titok, másfelől ezen titkok szünteleni kijelentése, folytonos homálylyal borítva egyfelől, örökre megvilágítva másfelől.

Igy lesz a jelen és jövő élet egy. Így száll az ég a földre. Így jön Krisztus mint testvér oldalunk mellé. Így sétál Isten az emberrel most a déli napfényben elrejtett világon, a mint sétált volt Ádámmal a kertben az est hűsében.

Isten megmutatja magát nekünk a szív ezen elrejtett emberében, annak kiszámíthatlan, határtalan erejében és tehetségeiben; a kebel megmérhetlen vágyaiban, annak legyőzhetlen hitében. Ezeknek elemei, a mint láttuk, minden lélekben megvannak. Következőleg itt és mindenütt az Istenben bizni tanítottunk. Sötétségről világosságra, halálból életre, a látott dolgok után azokhoz, a melyeket nem láttunk, gyalázatból dicsőségre, vétekből szentségre, az időből az örökkévalóságba. A mi egész életünk így el van rejtve Krisztussal Istenben.

A SZÉKELY-KERESZTURI UNITÁRIUS KÖZÉPTANODA KÖNYVTÁRA.

SÁNDOR JÁNOSTÓL.

A 18-ik század utolsó tizedében veszi kezdetét a nevezett könyvtár, tehát egykorunak mondható az iskolával. Valamint iskolánk, ugy könyvtárunk sem fejedelmi alapítvány szüleménye. Az afféle elkényeztetéshez, hogy egy cselekednék az egészért, intézetünknek nem volt alkalma hozzászoknia; mert az az egy hiányzott s hiányzik ma is. S e hiány tulajdonában nagy jó rejlik reánk nézve! Ez mindnyájunkat a közjó előmozdítására ösztönöz. Átment vérünkbe, meggyökerezett lelkünkben, hogy magunkat magunknak kell támogatni, még pedig folytonosan, úgy szólva: intézeteink iránt való buzgóágunk permanens kell hogy legyen.

A könyvtárnak egyesek adományaiból való gyarapodásáról bizonyít a következő czimű catalogus: „conscriptio et digestio librorum nobili gymnasio sz. kereszturensi collatorum, vel sumtibus bibliothecae comparatorum“. Továbbá: Explicationes locorum veteris et novi testamenti etc. autore Eniedino, ugyanis a könyvtárban e munka czimlevelének második lapján ez áll: „ab anno 1798, Illustri gymnasio unitariorum in Székely-Keresztur Architectato confertur sub anathemate perennaliter, a R. Dno Ecclesiaste Georgio Boldisár de Vargyas oriundo“. Ez az említett conscriptioban 1799-re van bévezetve.

Körmöczi János egy deductiot terjeszt a consistorium eleibe 1811-ben; ebben a könyvtárra tartozólag ez áll: „Csoma ¹⁾ legált egy thekát könyvekkel. Molnár, volt Csehédfalvi pap is egy néhányat. Sándor József, egy görög testamentumot, Simon Kristóf Herodotust, Thucydidest. Nagy Gergely, minden poémáit“; de mely években, az el van hallgatva.

Kelemen Bénéám, szent-mihályi pap, 1806-ban, a generalis notarius Nagy Zsigmondhoz irt levelében emlékezik egy kis thékácskáról.

¹⁾ 1790 és 92 körül állott a k. solymosi unitárius ekklezsiában egy szépen virágzó iskola Csoma nevű iskolamester vezetése alatt. Ez lehet a kérdésben levő Csoma. Ez iskolában kezdette tanulását Augustinovich Pál.

E régebbi adatok, de főképp az említett *conscriptio et digestio librorum* etc. nyomán állíthatni össze, ha hiányosan is, a könyvtár történelmét. Szokásban volt hajdan, hogy az elhalt belső emberek könyveiből az utódok adjanak egy vagy több darabot a kolozsvári iskola könyvtára gyarapítására. Erről nem volt akkor törvény, de az 1823-iki főtanács 19. sz. a. és az 1837-iki 62. sz. a. meghatározta, hogy hat darab adassék a kolozsvári iskola könyvtára számára és az így békerülendő könyvek duplumai a tordai és sz. kereszturi iskoláknak küldessenek. Ez a határozat aztán később eltöröltetett s a könyvek küldése csak az önkéntességre bízott 1839-iki főtanács 10. sz. a. ¹⁾). Így és másféle önkéntes adakozások nyomán, s nagyon kis mértékben az intézet pénzerején, létesült e könyvtár.'

A könyvküldést parancsoló említett főtanácsi határozatok, kicsinyben és más alakban, azon országos törvények mintájára hoztak, a melyek megszabják azt, hogy a magyar akadémia és muzeum könyvtára számára az országban megjelent könyvek-, füzetek- stb-ből egy ugynevezett köteles példány küldessék.

Nincs semmi adatom arra, hogy valaki pénzbeli vagy általában oly alapítványt tett volna, mely évenként a könyvtár javára kamatoznék. A könyvek használatáért se az intézet növendékei, se mások, semmi díjt nem fizettek és nem fizetnek. Az újabb időben az új tanulók névbeirási díját hallottam könyvtári célra fordíthatónak lenni; de hogy ez mikor és hol hozott határozaton alapulhat, nem tudom. Ez a 8—10 forintnyi évi bevétel ²⁾ néhány év óta csakugyan könyvek szerzésére fordíttatik. De menjünk vissza a kezdetre.

1797-ben ³⁾ csehédfalvi ⁴⁾ pap Molnár György 1 darab könyvvel, Sándor József 4 drb, Sándor János 1 drb. Baczó Mihály 1 drb és Boldizsár György, a kiről már fennebb emlékeztem, 1 drb, együtt 8 drb könyvvel vetik meg a könyvtár alapját. 1798-ban: Molnár György 8 drb, siménfalvi mester ⁵⁾ Bodor János 3 drb, korondi

¹⁾ Mikó Lőrincz: „az erdélyi unitárius vallásközönség igazgatási rendszere“ 150. §. (kéziratban).

²⁾ A névbeirási díj egy személytől 30 kr.

³⁾ Az idézett *conscriptio et digestio librorum* etc. szerint.

⁴⁾ Lásd: *Protocollum confectum in usum Ecclesiarum unitariorum in tractu Kereszturiansi* etc. Anno domini 1799. E jegyzőkönyv czimlevelének második lapján „futura pro memoria“ meg van jegyezve, hogy ez s ez ekleziájában ki volt a pap és mester.

⁵⁾ Lásd idézett *Protocollum*ban.

pap Nagy Gergely 1 drb, szentgericzei pap és esperes Kozma Mihály 2 drb, kis-solymosi mester Csoma István 1 drb, kereszturi pap Rafaj Sámuel 1 drb, Derzsi Mihály pap 2 drb, együtt 18 darab könyvet ajándékoztak. 1799-ben: Molnár György 5 drb, Kozma Mihály 1 drb, és Fekete Sámuel 1 drb, együtt 7 drb. 1801-ben: Csoma István 13 drb, Ács Mózes 1 drb, együtt 14 drb. 1804-ben: homoród-almási pap Uzoni Péter 1 drb. 1806-ban: Máté Elek 4 drb, Simén János 1 drb, szentgericzei pap Kozma Gergely 1 drb, Csoma István 1 drb, együtt 7 drb. 1813-ban: tanár Szabó Sámuel 1 drb. 1814-ben: Sándor József 1 drb. 1816-ban: Máté Elek 5 drb, N. N. 2 drb, együtt 7 drb. 1817—20-ban: vétetett a gymnasium cassájából 9 drb. 1822-ben: a boldogaszszonyfalvi pap Brotár Ferencz 5 drb. 1823-ban: a gymn. költségén 9 drb. 1824-ben: György László 53 drb, Jakab Gergely 2 drb, együtt 55 drb. 1825-ben: Máté Mózes 78 drb, tartsafalvi Pálfi József 23 drb, György László 2 drb, szent-mihályi pap Kelemen Beniám 8 drb, N. N. 2 drb, felső-fehérvári esperes Finta József 16 drb, Jakab Gergely 103 drb, Ferenczi György 1 drb, sz. kereszturi ¹⁾ pap Kozma János 5 drb, Sándor József 2 drb, együtt 240 drb. 1826-ban: N. N. 3 drb. 1827-ben: Finta József 1 drb. 1829-ben Kozma János 27 drb, Vagyas Zsigmond 8 drb, együtt: 35 drb. 1830-ban: N. N. 7 drb, a gymn. költségén 3 drb, együtt: 10 drb. 1831-ben: e libris defuncti Rev. And. Boros ²⁾ 3 drb. 1834-ben: a gymn. költségén 2 drb. 1837-ben: a gymn. költségén 3 drb, Tibáld Sándor 1 drb, együtt: 4 drb. 1839-ben: e libris def. Rev. Alexii Kozma 2 drb, e libris def. Rev. Mich. Végh 1 drb, N. N. 2 drb, a gymn. költ. 1 drb, Per sortem lotteriale 5 drb, együtt 11 drb. 1840-ben n. solymosi pap Gyöngyösi István, Székely Sándor és Mózes egy-egy drb, a gymn. költségén 6 drb, együtt: 9 drb. 1841-ben: a gymn. költségén 2 drb. 1842-ben hasonlólag 4 drb. 1843-ban: e testamentali dispositione pie defuncti Sp. D. Michaelis Szentiváni 9 drb, a gymn. költségén 1 drb, együtt: 10 drb. 1844-ben: N. N. 11 drb, a gymn. költségén 1 drb, Székely Sándor püspök 2 drb, Siménfalvi pap Kolozsvári Arch. Sámuel 20 drb, e libr. def Rev. Benjamin Kelemen 6 drb, kereszturi pap Péterfi Elek 1 drb, e libris def. Rev. Georg. Dombi ³⁾ 4 drb, muzsnai pap Hatházi János

¹⁾ Lásd: Kozma, Temetési alapigék. IV.

²⁾ Ujszékeli levita.

³⁾ Szentmiklósi pap.

1 drb, együtt 46 drb. 1845-ben: szengericzei pap és esperes Farkas György 20 drb, e libris def. Rev. Francisci Kozma ¹⁾ 3 drb. együtt 23 drb. 1846-ban: a gymn. költségén 1 drb. 1847-ben Vinczi Márton 1 drb. 1848-ban: Simó József 1 drb. Sem az év hogy mikor, sem az, hogy ki adta, nincs feljegyezve 44 drb után. Az ifjúsági olvasó egyesület ajándékozott, de nincs meg mikor, 20 darabot. Hasonlólag Jakab Sándor és Farkas Sándor egy-egy darabot. 1865-ben; hévizi pap Péterfi Sándor 4 drb. 1866-ban N. N. 1 drb. 1869-ben homoróthalmási Mihály Domokos 32 darabot.

Különböző évek után felsorolt könyvek tesznek összesen 651 darabot. Ezek közül, a „conscriptis et digestis librorum“-ba tett megjegyzés szerint, 42 darab vétetett a gymnasium költségén; azonban a gymnasiumi kiadások között ennek semmi nyoma nincs. *Protocollum erogationum e cassa expensarum annualium. Incipit Ao. 1813. mense Septembri. Sub Rectoratu Josephi Koronka. E jegyzőkönyv az 1844-ig terjedő kiadásokat foglalja magában; de könyvvásárlásnak semmi nyoma nincsen ebben.*

Eddigi kalauzunk a *conscriptio et digestio librorum* több adatot nem képes rendelkezésünk alá bocsátani. A tovább hatolhatásra nézve apró papirdarabok segítségét kell elfogadnunk. A jegyzőkönyveket ez időkből nincs miért háborgatni.

Van egy jegyzék a könyvtárban, egy és fél ivnyi, melyen 168 sorszám alatt könyvek vannak bévezetve. Kék ironnal elől rá van írva: „a Pálfi thekában“. Ez valószínűleg azt jelenti, hogy valamiféle Pálfi hagyománya s ezek aztán — vagy a gymnasium, vagy pedig a hagyományozó egy külön állvánnyal tisztelvén meg azokat — egy Pálfi thekában vannak elhelyezve. Tovább kutattam s végre, a már sokszor idézett *conscriptis et digestis librorum*tól nem messze, egy negyedív papíron ezt találtam: „beirandó és rendezendő könyvek. 1.) a Pálfi Dénes ur 163 darabból álló könyvtára. 2.) a Nagy Elek ur 44 darabból álló ajándéka. Ki és mikor írta? Nem tudom Anynyt az időre nézve azonban mégis kockáztathatok, hogy a Pálfi thekát bizonyosan az idősb Pálfi Dénes állította s az ő életében jöttek a könyvek Kereszturra.

Most lássuk nem az egy, de több helyen hányódó levéltárt!

Az ötvenes években a magas helytartóság az E. K. Tanács

¹⁾ Csekefalvi pap és a sz. kereszturi m. k. áll. tanítóképezdei igazgatótanár Kozma Ferencznek az édes atyja.

útján négy darabot küld a könyvtár számára. Hasonlólag az erdélyi gazdasági egyesület két darabot ¹⁾).

A gymn. egyik buzgó gondnoka kénosi Jakab Lajos 1851 május 19-én Sz. Udvarhelyről ezt írja Koronka József igazgató-tanárnak: „még a forradalmi időszak előtt kieszközöltem vala, hogy az udvarhelyi casinó könyvtárábeli maradék néhány könyvek s egyéb accessoriumok kereszturi gymnasiumunk könyvtárának ajándékozattánának. S a mint öszszegyűjtögetni kezdettem azokat, békövetkezék a forradalmi idő s notarialis szobámban egyéb hivatalos irományokkal együtt ebben is sok kár okozódék. A mit lehete megkapnom, öszszeszedém s ezennel küldöm által“. Ez értesítés mellett jött egy jegyzék szerint: Jelenkor, folyóirat 2 drb, Erdélyi Hiradó 1837. I. II. félév 2 drb, Regélő 1837, I. félév 1 drb, Vasárnapi Ujság 1837-ből 2 drb, Szemlélő 1837, 1 drb, Pesti társalkodó 1837, 1 drb, Figyelmező 1837—1839, 4 drb. Századunk 1839, 1 drb. Diaetai tudósítások, kézirat, 4 drb. Maroth Bán, szomoru játék 1 darab. Atyátlan, szom. játék, 1 drb. Orosz birodalom statistikája 1 drb. Közhasznu ismeretek tára, teljes példány, 12 drb, öszszesen 33 darab.

1855-ben az E. K. T. 24. sz. a. írja a kereszturi igazgató-ságnak: „az ide fogott lajstromban feljegyzett könyveket a kereszturi iskola könyvtárának ajándékozván (ki?), azokat lajstromozás s a könyvtárban elhelyezés végett küldi“. Erről többet nem tudunk. A lajstrom hiányzik, így a könyvekről és azoknak ajándékozójáról nem szólhatunk.

Csakugyan az E. K. T.-nak 1857 oct. 15-iki üléséből 377. sz. a. a következő leiratot kapta a kereszturi igazgatóság: „az E. Főtanács f. évi 31. sz. a. hozott határozata *hh.* szakaszában az E. K. Tanácsot megbizván, hogy a tordai és kereszturi altanodák könyvtárait nézve szükségeseknek mutatkozó intézkedéseket tegye s találja módját, hogy ezen könyvtárak is részint a kolozsvári könyvtárból — a menyinyiben az alapítványi levelek sérthetlenségével öszszefér — a duplumok átadásával, részint pedig adakozás, vagy más úton czílszerű növekedést nyerjenek. Az E. K. Tanács intézkedett, hogy a kolozsvári könyvtár duplumai számba vétessenek s felszólítja az igazgatót, hogy a maga részéről is gondolkozzék, miképen s minő úton kellene s lehetne a kereszturi

¹⁾ Lásd a gymn. levéltárában.

könyvtár czészleri növekedését és gyarapodását eszközölni s nézeiteit közölje az E. K. Tanácssal". Ez intézkedést ismételte az 1864-ki főtanács is, de hogy mi lett az eredménye, arról nincs adatunk.

Május 18-án 1864 vargyasi pap Gyöngyösi István — a mint egy kis jegyzék mutatja — részint édes atyja Gyöngyösi István meghagyásából tőle maradt könyvekkel, részint a maga saját könyveivel kívánván a kereszteri iskola könyvtárát szaporítani, ezen iskola iránti háládatossága jeléül ajándékozott 74 darab könyvet.

1867. okt. 16-án tartott igazg. gyűlésen Marosi Gergely igazg. tanár bémutatja a Ker. Magvető három első kötetét, mint n. ajtai Kovács István ajándékát a könyvtár részére s bėjelenti Vas Miklósné Szabó Anna 41 darabból álló könyvküldeményét is, de hogy miféle könyvek voltak, arról nincs semmi írás¹⁾. Ez a legelső jegyzőkönyvi esemény a könyvtárt illetőleg. Különben nincs benne semmi csodálkozásra méltó, hisz ez fennállásának csak a hetvenedik évében történt!

Tayler János Jakab: „The new catholic church“ czimű munkájából két példányt küld az E. K. T. a könyvtár részére 1868-ban. Gyergyai Ferencz könyveit a kolozsvári iskolának hagyván, az azokból származott duplumokból említett úton 100 drb küldetett 1870-ben. Erről megvan a lajstrom.

Febr. 11-én 1871. tartott igazgatósági gyűlésen Marosi Gergely bémutatja Jakab Elek, Királyföldi viszonyok czimű művét, mint szerző ajándékát. Ez a második jegyzőkönyvi esemény.

Az 1872-ik év elején tanfelügyelő Sándor Mózes ajándékozott 78 drbot, nagyrészbzen újabb theologiai művek német nyelven. Ajándékozó lajstromát birjuk. Ezzel ki van merülve a levéltár.

Nincs semmi adatunk, hanem csak hallomásból tudjuk, hogy miniszteri titkár Buzogány Áron 66 darabot hagyományozott; Orbán Balázs adta „a Székely föld“ czimű munkájának 5 kötetét és hogy a Koronka József könyveiből tán 19 darab jött volna a könyvtárba.

E sorok írója mint könyvtárnok 1872 szept. 19-én vette át a könyvtár kulcsát. S szóljunk ugy a hogy volt. Az átadás megtörtént e szavakkal: „ott van, a mi van“.

¹⁾ Szabó Sámuel könyveiből küldetett a 41 darab. Ez a jegyzőkönyvben el van hallgatva.

A könyvtári helyiség már régtől fogva egy nedves földszinti szobában¹⁾ levén a gymnasium északi szárnyában, 1872 szept. 19-én tartott igazgatósági gyűlésen, ez évi zsinati főtanács 42. számú intézkedése értelmében, elhatározottat, hogy az emeleten e célra egy száraz és világos szoba vétessék használatba. Így jelöltetett ki aztán a régi 13-ik, jelenleg 16-ik szoba.

A könyvek felszállítását tanulók segítségével az évi október 12-én megtettem. Az állványok felállításában, a könyvek penész és porból való kitakarításában tetemes segítséggel volt Gombos Sámuel tanártársam. Napokat töltöttünk ott, míg darabonként kitisztogattuk. Ideiglenesen nyelvek szerint rendeztük s az említett év végeig új catalogust készítettem. Béirtam mindent, a mit ott találtam s az eredmény lett 2296 darab könyv. A régi catalogus az ugynevezett *conscriptio et digestio librorum* e 2296 darab könyv közül csak 651-ről bir tudomással — s ezek közül is 48 drb után oda van írva: hiányzik; az írás újabb korból valónak látszik — 1645 darabnak pedig színét se látta. Apró lajstromok, jegyzések, leiratok stb., a melyeket már elősoroltam, 634 drbról emlékeznek 1845-ből, de ezekről se a legnagyobb részben név szerint; tehát együttesen 1285 drb könyvről tesznek bizonyosságot. Az új catalogus 1011 darabbal többet mutat fel. Honnan, mikor és kitől jöttek ezek ide?²⁾ Fájdalom, nem tudjuk!

Hol feneklik e mulasztás? A könyvtárnokon? A könyvtárnokságról sem a jegyzőkönyvekben, sem a levéltárban nincs semmi adat; következőleg e hivatal létezéséről határozottan szólni nem lehet 1872-ig. Az igazgató lehetett a felügyelő, legalább ezt mutatja az, hogy a leiratok a könyvtárügyben csak igazgatóról emlékeznek és a könyvtárnok-név egyben sem fordul elő. A mulasztást e szerint, mely e könyvtár körül esett, hibául senkinek névleg fel nem tudhatjuk, sem a fáradalmakat nem méltányolhatjuk, mert az ezekhez megkívántató positiv adatokban szűkölködünk.

¹⁾ E szobának egy ablaka van s az is északra néz. S a mig ez a szoba könyvtári célra használtatott fel, az az egy ablak is kétharmad részben bé volt rakva téglával. E fal képviselte a vasrostélyt.

²⁾ Ezekre nézve tisztelettel fordulok mindazokhoz, a kik oly adatokkal birnak, a melyek a kereszturi iskola könyvtárára vonatkoznak, de ez ismertetésben nincsenek megemlítve, sziveskedjenek azokat velem közölni, hogy az iskola történelmének terjedelmes megírásánál — a melyet célba vettem és a melyre az adatok nagy részét össze is gyűjtöttem — felhasználhassam intézetünk érdekében. — S. J.

A rendezést illető mulasztásokra némi halvány mentségül szolgál az alkalmatlan, pinczeszerű helyiség, a hol a hosszszas munkálkodás veszélyessé válhatott volna az egészségre. Hogy pedig e célra akkor jobb helyiség nem jutott, oka az iskolai épület nem elég terjedelmességében keresendő. De hogy az adományozók neveit s adományaik menynységét pontosan mind fel nem jegyezték s át nem adták emléköket az utókornak, ezt nagy hibának tartom. Most azonban lássuk az eseményeket.

Könyvtárnokságom első évében, u. m. az 187³/₃-ik iskolai évben Kolozsvár város tanácsa megküldötte Jakab Elek „Kolozsvár története“ című művét a hozzátartozó „Oklevéltár“ és „felvilágosító rajzokkal“ együtt 3 darabban. Marosi Gergely igazgató tanár ajándékozott 68 darabot s csakugyan az 187¹/₂-ik iskolai évről a névbeirási díjából — fennebb már jelezve van mint könyvszerzési alap — nála levén 5 frt 17 kr, abba adott becsérték szerint 9 frt 30 kr. értékű könyvet, 17 darabban. Gyertyánfi István áll. tan. képezdei ig. tanár 2 drb. Püspök Kriza János, intézetünk volt igazi barátja: röpiratok, akadémiai értekezések stb. 76 drb. N. N. 1 drb. Sz. udvarhelyi ref. tanár Kis Ferencz 1 drb. Énlaki nyugalmazott pap Vas Pál 238 drb. A pénztárból vétetett 3 drb. Ez évi gyarapodás 409 drb, melyet az új catalogusba bévezetvén, az említett iskolai év végén a könyvtárról való kimutatásom 1758 műről szólott 2705 darabban.

Az 187³/₄ és 187⁴/₅-ik iskolai évi gyarapodás 55 mű 146 darabban; 187⁵/₆-ik évi isk. évben pedig 16 mű 34 drb. Őszszes mű ez isk. év végén 1829, darab szám 2885.

E három utolsó évi gyarapodást eszközölte N. N. 2 drbbal, az isk. pénztárból 6 drbbal. A sz. kereszturi praedagogiai kör egy felolvasási estélyének jövedelméből a Czuczor-Fogarasi „Magyar Nyelvszótára“ megszerzésére 30 frtot ajándékozván, az megvétetett 6 drbban ¹). Dr. Lengyel Gyula 1 drb. Kozma Ferencz 1 drb. Gyárfás Domokos 1 drb. Simén Domokos 2 drb. Marosi Gergely 16 drb. Kriza János 106 drb. Kovács János tanár 15 drb. Szentmártoni Sámuel 2 drb. Egyes kiadók küldöttek mutatványul kiadványaikból egy-egy példányt s írók is saját műveikből. A catalogusnak egy arra szánt rovatában minden könyv után az ajándékozó neve látható, vagy pedig a forrás megnevezve, a melyből szereztetett.

¹) 29 füzet.

A darabok száma fel van tüntetve, de ezzel még nincs a könyvtár becse kimutatva. Minthogy magyar nyelven van a több darab, szükséges irodalmunk azon korait figyelmünkre méltatni, a melyekből birjuk a termékeket. Irodalmunk új korából, az 1772 előtti időszakból, vannak, nem sok ugyan, de becses példányaink. A legújabb korból, 1772-ön innen, irodalmunk újjászületési, a nyelvújítás és az akadémia korából már gazdagabb gyűjteményünk van.

Ez után következnek menyinyiség tekintetében a latin és görög, azután a német, francia és angol nyelven írottak. Ez utóbbiakon több újabb, mint régibb termékekkel birunk.

Összevéve az említett nyelven írottakat, a tudomány különböző szakaira nézve elmondhatjuk, hogy a hittudományi és az ehez tartozó rokon irodalom leggazdagabban van képviselve könyvtárunkban. Bölcsелеm jog- és államtudományok mellett a történelmiek és az ehez tartozók vannak többségben. A természet-, menyinyiségteni, nyelvészeti tudományokat szerény körre szorította az ó-classikai irodalom. Az újabb classikai irodalomból, különösen a külföldiből, csekély kincs jutott ide.

Igy állott a könyvtár az 187⁵/₆-ik iskolai év végén. De ez említett évben nagyszerű mozgalom keletkezett annak nagyobbá és még becsesebbé tételét illetőleg. Czélba vette volt a gyarapítást az E. Főtanács még 1857 és 1864-ben is, a mint ez előbb említve is van, hanem az, daczára a jó akaratnak, csak szándéknak maradt ez ideig. Most országos levéltári igazgató Jakab Elek hit-rokonunknak hivatala folytathatása végett át kellett tenni lakását Kolozsvárról Budapestre családjával együtt; az átköltöződés nehézségei aggodalmat okoztak neki s ezt közölte képezdei igazgató tanár Kozma Ferencz öcsésével, a kivel nem csak rokon, de irodalmi levelezésben is áll. Különösen könyvtára okozott nehézségeket. Fel nem költöztetheti, ott nem hagyhatja; el kell adnia. Budapestben az akadémiánál, vagy az angoloknál lennének vevői. Nem szivesen adná ki a hazából. Elajándékozna, még pedig, a mint szive súgja, a kereszturi iskolának, de esze ellentmond; mert számos gyermek, terhes család, anyagi viszonyai állanak elő parancsolólag és kérőleg: hogy a szükségnek ez is egy enyhítője s a családos apának, a midőn a közügyek oltárán áldozik, nem lehet, nem szabad az övéiről elfelejtkezni.

Kozma Ferencz ajánlotta: ha áruba bocsátja könyvtárát, adja a kereszturi iskolának s valamiképen találunk módot illő árban való megvételére. Ez ajánlat után, 1875 decz. 28-án, Budapestről írja Kozmának: „kereszturi gymnasiumunk külső kiszépítésén repes szívem örömeiben. Fretwell ur érdeme roppant nagy, nagyobb mint most el tudjuk képzelni. De a külső díszhez belső felépítés kell, mert a szép test csak szép lélekkel lesz isten képévé“.

„E végre így gondolkozom magamban: ha Kereszturon erős 6 osztályu gymnum akar lenni, könyvtárának lenni kell. Ez conditio sine qua non. Az enyim 1500—1800, tán több darab(?) is. Én átadnám úgy, hogy régi szándékom szerint a megállapítandó összegnek egy negyed részét ajándékuul engedném át, a többit fizetnék“.

E levél vétele után Kozma Ferencz figyelmébe ajánlotta Daniel Gábor főispán és iskolai gondnoknak a könyvtár megvételét s kérte, hogy ha maga is az ügyet annyira fontosnak tekinti, mint ő: venné kezébe a kezdeményezést és vezetést. Erre Daniel főispán, a ki az iskola épületének megnagyobbításánál is 1867 től fogva a legfőbb szerepet vitte, a ki szóval, tettel a legelső volt s a gondnoki állást igazi lelkiismeretességgel töltötte bé — ezt írja Kozmának: „én a közügyekért nem tehettem annyit, mennyit hajlamomnál fogva óhajtottam volna tenni; mert első sorban családomért kellett fáradnom és annak jövőjét némileg biztositanom; de e mellett valamit mégis tettem a közügyért is, és még tenni szándékom. Szivesen felajánlom közreműködésemet a kérdéselt könyvtár ügyében, mert meg kell vennünk okvetetlen“.

Ez után a levelezés még sűrűbbé vált Kozma Ferencz és Jakab Elek között. A könyvtárvásárnak Kozma lett apostola Kereszturon és a vidéken s megindult a mozgalom egy értekezlet és concert létesítésére nevezett célra. A könyvtár catalogusának elkészítésével Jakab Elek megbizta Nagy Jánost, a kolozsvári egyetemi tanács jegyzőjét és jó emberét s hogy a tervbe vett értekezletre küldje is bé Kereszturra azt.

Főispán Daniel Gábor 1876 ápril 29-ére az értekezletet Kereszturra összehívta. Említett napon nagy számmal gyűltek össze a hitrokonok és más közügybarátok, s főispánt elnöknek s Kozma Ferenczet alelnöknek választván, a rendes gyűlés megalakult. Elnök a tagokat üdvözli s meleg érdeklődéssel adja elő a könyvtár ügyét s hangsulyozza annak culturalis hasznát Kereszturra és vidékére

nézve, de hogy a vásár mikéntjére tájékozhatjuk magunkat, felkéri Kozmát, mint a ki a tulajdonossal levelezésben áll, hogy e tekintetben tegyen előterjesztést. Felszólított sajnálattal jelenti, hogy a catalogus nem érkezett meg, de jött Jakab Elektől egy levél e hó 25-ről, melyben könyvtárának a sz. kereszturi középtanoda részére leendő átadása tekintetében érdemleges, határozott végnyilatkozatát megteszi s azt a következő pontokban adja elő:

I.) Könyvtáram alkatrészei: a.) unitariumok, b.) ungaricumok, c.) magyarországi és erdélyi történet, d.) nagyobbára római classicusok, kevés görög, fordításban, e.) kézirati drága gyűjteményem. Az a) és e) alattiakat többé gyűjteni nem lehet, mert ezek vagy unicumok, vagy rarissimum-ok. Darab-számot mondani nem tudok, mert nem vagyok otthon . . . . . úgy gondolom mégis 2000-re felmegy, beleszámítva a kéziratban levő, könyvekké alkotott gyűjteményeket, egyes darabokat, scripturákat, naplókat stb.

II.) Az egész könyvtár három alkotásra oszlik a.) ungaricumok, történet, classicusok. b.) unitariumok, [c.) kéziratgyűjtemény, még pedig aa.) unitárius, bb.) történeti és magyar irodalmi gyűjtemény rész.

III.) Árát 2000 forintban állapítom meg oly módon, hogy az egész árnak egy negyede és pedig főképen az unitariumok értékének nagyobb része legyen a székely-kereszturi unitárius középtanodának alapítványképen adva, Jakab József, kolozsvári unitárius pap és hittanár, néhai kedves testvérem emléke fentartása s az erdélyi unitárius vallásközönségnek az ő kiképeztetésére fordított költsége egyrésznének erkölcsi kárpótlása végett. A vételösszeg fele fizettség a könyvtár átvételekor, fele ahoz számítandó fél vagy egy év elteltével, az elmaradó résznek kamata részemről fogván szintén hordoztatni.

Az értekezlet e zárnyilatkozat nyomán a vásárt discussio tárgyává teszi s fontosnak tartván a könyvtárt iskolánk szellemi emelkedésére nézve, a megvásárlását elvileg elfogadja. A kivitelre nézve, nem lévén semmi rendelkezési alap, egyhangulag kimondatott, hogy az ahhoz szükséges összeget közadakozás útján kell előteremteni s hogy a gyűjtés annál többet eredményezhessen egy végrehajtó bizottság neveztetik ki, a mely vegye kezébe a gyűjtést s annak idejében írja meg a vásári szerződést, a már jelzett fizetési határidőkre való tekintettel — t. i. a vételösszeg fele a könyvtár átvételekor, a más fele pedig attól számítva egy év mulva törlesz-

tessék — és a könyvtárt juttassa az intézet birtokába. A végrehajtó bizottság tagjaiul megválasztottak: főispán Daniel Gábor, képezdei igazgató Kozma Ferencz, tanfelügyelő Sándor Mózes, tanár László József, Gombos Sámuel, Barabás Lajos és Sándor János, szentmihályi lelkész Török Sámuel, alsó-siménfalvi Jakabházi Zsigmond, tarcsafalvi Pálfi Dénes, újszékelői Raffaj Károly, esperes Kovács Mihály, Árkosi Dénes, Farkas György, Rédiger Árpád, Gyöngyösi István, Kiss Mihály és Koronka Antal, háromszéki főispán Szentiványi Gyula, udvarhelyi reáltanár Pálfi Károly, városfalvi Bedő Sándor és Kénosi Béla, homoród-szentmártoni Jakab Gyula, csik-szeredai ügyész Szöcs Márton, nagy-borosnyói Koncz György, bölöni lelkész Lőfi Áron, gagy Szentkirályi Árpád, marosszéki tanfelügyelő Fülöp Albert, szucsági Kelemen Beniamin, és felső-rákosi lelkész Török Áron.

A gyűjtés még az értekezlet folyama alatt megindított s a jelenlevők, azon a napon, készpénzben és ígértben 352 frtot irtak alá ¹⁾).

Az értekezlet gyűjtőinek kibocsátására hatalmazza fel az elnököt, még pedig oly formán, hogy azon legyen röviden jelezve a megvásárlandó könyvtár tartalma; az első és második részletre külön rovatot kell nyitni s végül még egyet az egyszer s mindenkorra adakozók számára. Így készített gyűjtőiv 55 drb küldött szét.

Az nap este tombolával összekötött zeneestély tartatott. A koncert maga 157 frt 80 krt s a tombola 65 frt 25 krt, összesen 223 frt 5 krt eredményezett, melyből leszámítva a rendezési költséget, 29 frt 55 krt, a tiszta jövedelem 193 frt 50 kr. Ez estély részletesen volt ismertetve a „Kelet“ 1876-ik évi 101 és 105. számaiban, itt csak röviden emlékezünk meg, s az ottani tudósító szerint e rendkívüli eredmény, ilyen igénytelen helyen és a mostani időben, csak rendkívüli erők mozgásának köszönhető. A gr. Haller József és br. Kemény Béla családja s a Mátéfi Károly művészetének hite képviseli az erkölcsi erőt. Közreműködtek: br. Kemény Béláné gr. Haller Bertha, gr. Haller Gabriella, br. Kemény Béla, Mátéfi Károly törv. széki ülnök, ifj. Teutsch J. B. (Segesvárról), Kozma Ferencz, Sándor Domokos és Horváth Gyula.

Tombolajáték alkalmával mintegy 110 nyereségy játszatott ki, melyeket a nyerteseknek br. Szentkereszt Anna nyújtott át. E

¹⁾ Az adakozók névsorát lásd e füzet Arany-könyv rovatában.

tombolajáték a gr. Haller János kezdeményezése következtében s a br. Kemény Béláné és gr. Haller Gabriella buzgó segédkezése és ügyvezetése mellett létesült. A szereplők megnyerésében pedig s általában az egész kivitelben a legfáradhatatlanabb volt Kozma Ferencz intézetünk legújabb gondnoka.

Az értekezlet utáni napon főispán Daniel Gábor, Jakab Eleknek ápr. 27-én irt levelét kapta, melyből megörökitésre érdemesnek tartom a következőket: „emléket akarok állítani, nem nyerekedni. Jót és szépet mivelní ohajtásom, nem kizsákmányolás. Fájna nekem, ha félreértenének, vagy kaján lelkek balul magyaráznák tettemet. . . . csak itt — t. i. Budapesten — a mit felhoztam s azóta gyűjtöttem, 200 darabnál több drága könyvem van, mik tudásom forrásai, életem kevélysége, tudományos nevem — a mi kevév — megalapítója! Erről a kolozsvári catalogus nem szól, de szólok én, mert az is az én szeretett székeleyeimé, a kereszturi uuitárius középtanodáé lesz, és még tán több is, ha tovább élek“.

Junius 15-én 1876. tartott bizottsági ülésen alelnök Kozma Ferencz jelenti, hogy a catalogus, melyet az ápril 29-iki értekezleten sajnálattal nélkülöztünk, megérkezett. Oka a késedelemnek az, a mint Nagy János írja ápr. 29-én, hogy későre kapta Jakab Elek felhatalmazását arra nézve, hogy összes kézirati könyveit beirhatja a catalogusba; másfelől, egy korábbi levele szerint, némely munkának bibliographiai megismerésével órákat, sőt egész délutánokat kellett eltöltenie.

A catalogus 1015 sorszámot mutat, melyet a bizottság tagjai közül már többen át is néztek s a középtanoda jelenlegi könyvtára catalogussával összehasonlítva, a vásár lucrativ-nek látszik lenni. A két könyvtár tartalma anynyira különböző, hogy az összeolvasztás által származandó többszörös példányok száma vajmi csekély leszen. Vannak azonban még Kolozsváron és Budapestről is lejövendők az ott levő példányok, a melyek a catalogusba nincsenek bévezetve, ezekre nézve Nagy János a catalogus viszzsaküldését kéri. A kérelem teljesítettett.

Julius 28-án felszólítás intéztetett a gyűjtő urakhoz, hogy a nálók lévő iv tartalmáról nyolcz nap alatt értesítsék az alelnökséget, mert a szerződés megírása idejére nézve tájékozást akar szerezní magának a vásárló bizottság. E felszólításra 25 egyén küldötte bé értesítését a helybelieken kívül, s az eredmény anynyira örvendetesnek tünt ki, hogy a vásárt megköttő bizottsági ülés szep-

tember 6-án megtartatott; a mikor is alelnök előterjeszti, hogy Jakab Elektől vett értesülés szerint a könyvtár f. hó 8-án túl akár mikor átvehető. Hogy az átvétel annál könnyebben megtörténhessen, a bizottsági gyűlés a maga kebeléből kíván egy egyént e végre Kolozsvárra küldeni. E megtiszteltetésben e sorok írója részesült.

A zárvilatkozat értelmében fogalmazott vásári szerződés felolvasatván, aláírásával az elnökség és átvevő bizatik meg. Továbbá az átvevőnek köteleességévé tételik, hogy a mikor a könyvtárt átvette és Jakab Elek a szerződést aláírta, annak értelme szerint, az 1500 frtnak felét, u. m. 750 frtot adja át a volt tulajdonosnak, a kinek aláírásával egyszersmind nyugtáztatik is ez az összeg.

Átvevő, a szept. 6-án kapott megbízatás következtében, említett hó 8-án Kolozsvárra megérkezett, s miután a könyvtár rendezésére nézve, hogy az átadás megtörténhessék, még egy pár nap szükséges volt, az átvevés szept. 11—13 napjain ment végbe s a szerződés aláírása is a 750 frtnak lefizetése után a könyvtár Kereszturra útnak indított.

Átadó és átvevő, szept. 13-án, az átadási catalogust átnézvén, összegezték az abban előforduló darabokat, minek nyomán, e magán kezdeményezés és egyesekből, a kereszturi középtanodától függetlenül alakult társulat által, az említett tanoda számára vásárlott könyvtárról, a következő statistikai kimutatást tehetem.

Az 1—1410 sorszám alatt bé van írva 2813 kötet könyv 2632 darabban. Ezekből kézirat — manuscript — 51 darab; hártyakötésben részint egészen, részint pedig a sarkán és szegletein 103 darab.

Az 1411—1505 sorszám alatt a kéziratok gyűjteménye 100 darabban.

Az 1506—1546 sorszám alatt a hirlapok gyűjteménye 47 darabban.

Az 1547—1614 sorszám alatt a földabroszok, geographiai utasítások, repertoriumok stb. gyűjteménye 103 darabban.

E szerint az 1—1614 sorszám alá lajstromozott részint kötetek, részint füzetek, kéziratok stb.-ből álló könyvtár teszen 2882 darabot.

A középtanoda eddigi könyvtára állván a mult iskolai év végén 2885 darabból s ehez adván a most vásárlott 2882 darabot, az összes lesz 5767 darab ¹⁾

¹⁾ Ezen kívül van az ugynevezett „ifjusági könyvtár“, mely 954 darabból áll. Erről előbb jelzett munkámban bővebben fogok szólni.

Reményünk van, hogy ez az őszege hatezerre rövid idő alatt kiegészítődik. 1872-ben nagy-ajtai Kovács István gazdag és becses könyvtárát a kolozsvári iskolának hagyta s végrendeletében kifejezte, hogy könyvei közül azok, a melyek a kolozsvári könyvtárban már úgy is megvannak, küldessenek a sz. kereszturi iskola könyvtára számára ¹⁾. E küldeményt várjuk.

De várunk egy oly alapítványozót is, a ki szép könyvtárunkat még nagyobbra fejleszse. Az irodalmi buvárkodásra meglehetősen tág mezőt birunk ebben. A tudomány egyes szakaira nézve azonban vannak még kívánni valóink; nem forrásművek, kúttőgyűjteményekre, hanem inkább az újabb elvek, felfedezések nyomán dolgozott munkákra, a melyek az embert a kor, a tudomány színvonalára emelhetnék s azon megtartva, a haladásra képessé tennék. Az ily művek nincsenek elég nagy mértékben képviselve. Egy ugynevezett tanári szakkönyvtár volna még a legszükségesebbek egyike. Sok készlet van ehez tagadhatatlanul a már meglevő könyvtárban, de ez kiegészítést kíván. Erre nézve nincsen semmi alapítványunk. Vajha pénzügyeink megengednék, hogy egyházi főtanácsunk, a mely eddig is legelső sorban az intézetek ügyeit hordozta atyai szívéen, az évi költségvetésben gondoskodhatnék e hiányról.

---

¹⁾ Kriza János püspöknek hozzám irt leveléből 1872 márcz. 30-án.

CHANNING ÉLETE ÉS TANÍTÁSAI, MUNKÁI ÉS LEVELEZÉSEI SZERINT.

Ez a czime a koszoruzott pályaműnek, melyet René Lavallée irt a francia akadémia által 1872-ben kitüzött pályázatra, melyben Channing hatásának méltatása jelöltetett ki.

Channing munkássága nemcsak unitárius felekezetünkben, hanem mondhatni az egész keresztény világ életének folyamában feltűnő jelenség levén, munkásságát tárgyazó fenczimzett művet szükségnek tartottuk részletesen megismertetni olvasóinkkal.

Előszavában a szerző álláspontját jelzi, melyet az akadémia elnökének, mostan miniszterelnök Simon Gyulának az akadémia nevében tett, a kérdést felölélő, az irányt megjelelő felhívása határozottan megjelelt, és a melyet épen azért mi is egész terjedelmében közlünk, megjegyzevén, miszerint az akadémia kiválóan a francia társadalmat és annak erkölcsi szükségait tartotta szem előtt.

Simon Gyula ezt mondá : „Kétségkívül abból, a mi Channing munkásságát teszi, semmit sem kell teljesen mellőzni. A pályázók azonban nehogy azt következtessék ebből, hogy minden mozzatnak egyenlő fontosságot kell tulajdonítani. A theologus Channing, ki bizonyos dogmákról és bizonyos csodákról egészen saját, egyéni véleményt alkotott és hirdetett, mely véleményt a protestánsok, sőt magok az unitáriusok is eltérőleg ítéltek meg, csak igenis korlátolt helyet foglalhat oly dolgozatban, melyben minden subtilitásnak, minden olyasnak, mi a vélemények megosztását eszközölhetné, egészen háttérbe kell vonulni azon erkölcsi és vallásos igazságok előtt, melyek feltüntetése Channing kiváló érdeme; azon igazságok előtt, melyek a mellett, hogy minden keresztény felekezetekkel közösek, minden társadalomra, kiválóan pedig francia társadalmunkra nézve multhatlanul szükségesek. Hasonlóan Channingnek a rabszolgaságra vonatkozó igen fontos műveinek tárgyalásakor a pályázóknak meg kell gondolni, hogy ez a baj, mely még az egyesült államokban is elenyészett már, a mi francia

„társadalmunkat nem illeti; hanem van egy más rabság, melyet
 „Channing is hasonlíthatatlan ékesenszólással ostromolt, mely ellen
 „élethalál-harcot kell vívunk; ez a belső lelki rabszolgaság, me-
 „lyet a tudatlanság és bűn szül, mindennekfelett a bűn, mely igen
 „gyakran lealjasítja a népeket, a miért ezeket a tanítás által fel-
 „kell világosítani, az erkölcs által pedig meg kell szabadítani. Mint
 „a nép tanácsadója ért el Channing eddig nem látott magasztossá-
 „got. Channing soha sem fárad ki a szabadság, felelősség és em-
 „beri méltóság eszméjének ismétlésében; a véték általi elaljasodás-
 „ban nem annyiban a gyalázatot, mint a szerencsétlenséget mu-
 „tatja fel; elfoglalva mindennekfelett a halhatatlan lélek magas ér-
 „dekeivel, az emberben a számítás mellett mindig ott látja a sze-
 „retetet, a jónak, igaznak és szépnek szeretetét, az emberiség, haza
 „és család iránti szent érzelmeket, mely érzelmek nélkül a boldog-
 „ság is némileg hiányos, korlátolt és száraz; ő ezeket a nagyszerű
 „tárgyakat lánggal és kenetességgel vegyült szavaival megeleveníti,
 „a legmelegebb de egyszersmind a leggyakorlatibb spiritualismust
 „terjeszti kimeríthetlen áramlatu prédikációiban, melyekben az emel-
 „kedettséget soha sem korlátolja a különben nagyon szabatos szó-
 „noki érvelés, melyekben a jóságnak apostolatától oly hangokat hall-
 „hatni, melyeknek erejét az idő sem bírja meggyengíteni, és a böl-
 „csesség oly tanításokat osztogat, melyeket bármely országban ér-
 „demes megtanulni“.

Ezen szavak határozottan körvonalozták a kérdést, ezen kör-
 vonalban maradt igen természetesen, a jelen munka szerzője is.

A bevezetésben szerző feltüntetvén a különböző módokat, me-
 lyek szerint korábban Európában az erkölcsi és bölcselmi tudományo-
 kat eléadták. Szerinte a francia forradalmat megelőzőtt, kiválóan
 bölcsészeti — habár szabad irányu — iskola hivei csak a választot-
 tak számára teremtették az irodalmat; egy értelmi arisztokrátiát
 tartottak szemök előtt; napjainkban a tudomány, még pedig min-
 den ágazataiban, nem lehet egyes osztály, némely hivatottak mono-
 poliuma, a tudománynak, a társadalom minden rétegeire való ki-
 terjesztése a cél. Amerikában az unio megalakulása óta az iroda-
 lom kiválóan népies irányúnak született; és épen ezért nem oly
 nemes, nem oly szép, mint a régi világ irodalma. Az írók ott nem
 képeznek külön osztályt, nem beszélnek külön nyelvet, hanem az
 írók szónokok és papok egyenlően osztakoznak a közönség érzel-
 meiben, világnézetében; irályuk, eszmekörük nem emelkedett, de

szabatos értelmességük egyszerű irányokban mindenütt tündöklik. Channing műveit is ez jellemzi.

Az egész művet, szerző, négy fejezetre osztja, tárgyalván egyenként Channing életét, theologiai vélekedését, politikai eszméit, és a társadalmi reformra vonatkozó munkásságát.

Channing életét, életének főbb mozzanatait ismerik olvasóink abból a rövid de szép kis életiratról, melylyel néhai Kriza János Channing műveinek magyar kiadását bévezette. Minden más életírójával egyaránt, a szerző is művében egyaránt feltüntette az ő nemes szívét, emelkedett jellemét; az emberi lélek s általában az emberi szellem s az ember jósága iránti — néha a tulságig menő optimizmusát, valamint boszankodással határos felindulását, rosztalását és ostromlását minden, a társadalomban úgy, mint a vallásban és politikában feltűnő oly jelenségnek, mely az emberi lélek és az ember isteni eredetének, a jóságra, boldogságra és szabadságra való jogosultságának tagadása lenne.

Hogy Channing jellemének, gondolkozás módjának ez alapvona menynyire természetes, őszinte és mély volt ő benne, szerző adatokat sorol elé, egyszersmind bizonyítékul arra, hogy életének minden mozzanatait, munkásságát e határozta meg. Maga Channing beszéli, hogy gyermek korában apja egy közeli templomba vitte, hol egy nagy hirben álló protestáns pap prédikált; prédikációjában éles szinokkal festette az ember bűnös voltát, melyen csak az isteni kegyelem segíthet. Isteni szolgálat végeztével a gyermek Channing nagy szorongattatásokat érzett szívében, kérdeztén magától, ha csakugyan igaz-e a miket a pap mondott; de midőn apja haza érve levelezett s csendesesen kezdett olvasni; egyelőre bámult, s csak hamar ezt gondolá magában: a mit a pap mondott, apám nem hiszi, senki sem hiszi, bizonyosan nem igaz!

Mondhatni, növendék korában nemes szive és jó lelke felháborodott az általa tisztelt emberi jogok érdekében buzgolkodó francia forradalom tulzásain és erőszakoskodásain, boszankodásának egy emlékiratban adott kifejezést, melyet mint a Harward-collegium növendéke tanuló társaival Adams elnökhöz intézett.

A gyermekkorában bámulatosan, sőt aggályosan korán mutakozó, növendék korában egyre gyarapodó belső elmélkedés, az eszményi világban való elményedés könnyen ábrándozóvá tevé, ha az Isten iránti szeretetével vegyült kötelességérzete és tanulás iránti hajlama meg nem védelmezék. Családja, ömaga iránti kötelesség-

érzete pályaválasztásra határozták. Benső lényével, szellemi egyéniségével legjobban talált a papi hivatal. Erre kezdett készülni. Huszöt éves korában 1802-ben pappá lett s 1803-ban elfoglalta állomását Bostonban. Szülőföldén tett gyakori mulatását és egészségi tekintetben Európában tett utazását kivéve, itt folyt le a papi kötelességeinek teljesítésében Channingnek tiszta, nyugodt élete. Rendes prédikációinál hiresebb felolvasásai, erkölcsi és vallási vitákban néhány értekezése, egy néhányszori betérés a politika mezéjére szakították meg néha életének rendes folyamát, melyet egészben a nyomor enyhítésére, a lelkek vigasztalására szentelt. Kétségkívül a családi életnek is kijutott a maga része az ő gondjaiban: házassága, gyermekeinek születése, rokonainak egymásután i elvesztése, váltakozva örömmel és fájdalommal töltötték el szívét; de belső életének eme mozzanatai semmi befolyással sem voltak alkotására, hatására, mely utána fenmaradott s a melyből egyedül lehet megítélni földi életének becsét.

Papi hivatala első éveiben Channing, emberi természetünk iránti emelkedett nézetéből, embertársai iránt viseltető természetéből folyólag ékesszólását igen természetesen az emberiséget sujtoló legnagyobb csapás — a háboru ellen fordította. Különböző alkalommal három beszédet tartott a háboru ellen; nagyobb hatás okáért részt vett a háboruk elleni tüntetésekben, béketársulatokat alapított s azoknak életet kölcsönzött.

A béke melletti buzgalkodása után, sőt, a közben a theologiai viták küzdterére is lépett s kezébe vette az unitarismus ügyét. Az az idegenkedés, melyet benne Calvin tanai és szelleme már gyermek korában felkeltettek, folyton növekedett. 1809-ben szembeszállván a Bostonban akkor mindenható presbyterianismus türelmetlenségével, harcot izen annak élénk és heves beszédeivel. 1819 — 1826-ig egyenesen az unitarismus védelmére kelt Bostonban és New-Yorkban tartott beszédeivel és a *Christian Examiner* című folyóiratban közlött cikkeivel. Ez időtől kezdve folytonosan részt vett a gyakran élessé vált vitákban, s neki is bőven kijutott osztályrésze azokból a méltatlanságokból, melyekkel az unitáriusokat illették. Hanem a viták tulzásai, ingerültségei semmit sem változtattak Channing szelidségén, ellenkezőleg fejlesztették benne a türelem szellemét, s tekintetét azon fényes magaslatokba irányozták, hol minden felekezetek kibékülhetnek, és minden meggyöződésök egyesülhetnek. Idővel a kereszténység-röli fogalma tisztább és ma-

gasztosabb lett. Inkább a keresztény vallás elveinek, mint az unitárius hitfelekezet nézeteinek érvényesítésén buzgolkodott. Ez időben keletkeztek felekezeti jelleg nélküli tisztán vallásos és keresztény dolgozatai, melyeknek egyedüli tárgya Krisztus nagysága és erőlsi alakjának magasztos szépsége, és azon kötelezettségünk, hogy gyakoroljuk tanításait s utánozzuk erényeit.

Életének utolsó tizenkét éve (1830—1842) a leggazdagabb szép szavakban és szép tettekben, melyekben mint a társadalom igazi reformátora tűnik ki. E korbéli műveiben nincs többé kérdés az unitarismusról, sem semmi más felekezetről; szerinte a kereszténység az emberiség vallása, részletek helyett az egész emberiség ügyét öleli fel. Türelmessége nagyobb, mint bármikor, mondhatni tulságos. E korban tündöklük a roszt, mindenekfelett a szegénység, a bűn és tudatlanság elleni harcban; kölcsönösen segélyző, nyilvános előadásokat rendező, foglyokat látogató, népkönyvtárok at állító egyleteket alapít; e korba esik a rabszolgaság elleni küzdelme; de a jogok iránti tisztelete anynyira megy, hogy a felszabadítást sem akarja erőszakos módon, hanem a rabszolgák tulajdonosainak önkéntességétől várja.

Halála épen oly nyugodt volt mint élete.

A másodík fejezetben a szerző Channing theologiai nézeteit tárgyalja.

Channingnek számos levelein, bizalmas jegyzetein és egyes elemfuttatásain kívül hetven önálló dolgozata van; de ez a rendkivüli termékenység, a gondolkozásnak ezen sokféle nyilvánulása — szerző állítása szerint — semmit sem árt munkái erkölcsi egységének; minden műve három nagyszerű problema valamelyikéhez tartozó nyilatkozás: u. m. vallásos hite, politikai meggyőződése, és a társadalmi kérdések megoldása feletti vélekedése.

Negyven évi papsága alatt soha sem részesült abban a fájdalmas kényszerűségben, hogy az Isten lételet bizonyítania vagy védelmeznie kellett volna. Az amerikai republikánusok, kik vonakodás nélkül hódolnak a politikai törvényeknek, az erkölcsi törvény és az élő Isten előtt is megtudnak hajolni; hanem egyetértésök ezzel be is végződik, mert oly sok, néha nagyon különös hit-nézet és felekezet sehol sincsen.

Mindenekelőtt a deistákkal kellett Channingnek harczolni, kik megengedik ugyan a világnak Isten általi teremtetését, valamint az emberi szivbe írt erkölcsi törvény isteni eredetét, de tovább nem

mennek; szerintök Isten országolása a teremtéssel véget ért, nem engedik meg Isten gondviselő befolyásának folytonosságát, sem a teremtő és teremtményei közti szellemi összeköttetést, nem különösen valamely új erkölcs, új vallás természetfeletti kijelentését; sokan még a lélek halhatatlanságát és a jövő életet is kétségbe vonják.

Channing arról levén meggyőződve, hogy ezek a tagadások a kereszténységnek egyenesen az alapját támadják meg, az ostromot ezek ellen intézte; legelső és legjobb dolgozatai közül kettő a deismus megczáfolására volt szentelve, az egyiket „a kijelentett vallás bizonyítékairól“ 1821-ben tartotta; a második, melynek czime: „a keresztény vallás bizonyítékai“, ismétli és kiegészíti az elsőt. Channing e két beszédben egészen feltárja magát, nemes tulajdonságaival, az igazság iránti lángoló szeretetével, de egyszersmind elvitatlan hibáival is — a szerző szerint, a túlzás iránti hajlamával. Vallásos vitájának első, főbb jellege az ész jogainak mély tisztelete. Ő nem tartozik az egymással versenyző, de egyaránt esztelen iskolákhoz, melyek a bölcselmi láthatár különböző pontjaiból indulnak ugyan ki, de mégis megegyeznek, de ellenkező szellemben és ellenkező célból, miszerint hirdessék, hogy a hit és az ész egymásnak ellenségei; ő nem állitaná a tizennyolczadik század francia bölcsészeivel, hogy az ész által megismert erkölcsi és értelmi határokon túl csak illusio és sötétség van; de annál kevésbbé adna hitelt azon mystikusoknak és átszellemlülteknek, kik az ész lemondását és megsemmisülését a hit lényeges feltételének állítják.

A vallásnak, mely Istentől született, melyet isten sugalmaz és elevenít meg, Channing meggyőződése szerint nincs mit féljen sem a bírálattól, sem a szabadságtól; mert Isten kegyelméből a hit és józan ész nem eltérő utak, hanem ugyanazon lénynek két, egymást kiegészítő sajátságai; nincs más ész, csak a hitig emelkedett józan ész, és nincs más biztos hit, csak az, melyet az ember elfogadott, megértett és teljes józanokosságával megerősített, sőt tovább megyen, s azt hiszi, hogy a hitnek nem csak az ész által nyújtott bölcselmi adatokra kell támaszkodni, hanem az ész itéletét el is kell hogy fogadja s ellenőrzésnek alája kell magát vetni. Nem elégséges, hogy az ész kimutassa a lehetőségét, sőt szükségességét a maga felfedezéseinél magasabb elveknek, és hogy minket azoknak a megközelíthetetlen vidékeknek küszöbéig vezessen, hol

a hit uralkodik, hanem oda is bé kell hatolnia s gyakorolnia bíráló hatalmát. Ezen természetfeletti világ létezését Channing észszerűen igyekszik kimagyarázni, sőt az emberi szívet is felhívja tanubizonyosággul, a mely a föld határain túl hajlandó keresni azt a háttartalan végnélküli szeretetet, mely elhalmazza.

Csakugyan fennebb jelzett két művében hasonló módon magyarázza még logikai úton a csodák lehetőségét is, még pedig az Isten mindenhatóságából és háttartalan szeretetéből, ez Channing kiindulási pontja a vallásban; ezen módon magyarázza meg a keresztény csodákat is, Jézus küldetésének természetfeletti jellemét s a szentírásnak isteni eredetét. Szerző ezt tévedésnek állítja s épen ezért kérdésbe teszi, hogy Channinget kereszténynek tart-hatjuk-e? Bármily különösnek látszik is e kérdés, mégis megteendőnek tartja.

Mert ha arra, hogy valaki keresztény legyen, elegendő, hogy Jézus isteni eredetében és a szentírásnak Isten általi sugalmaztatásában higgyen. Channing elvitathatlanul keresztény; ha a legfelségesebb keresztényi elvek hirdetése és gyakorlása kereszténység, Channing kérdésen kívül keresztény. De ha e nemes, dicső czim csak azt illeti, a ki Jézus istenségét elismeri, Channingnek semmi joga sincs ahoz.

Channing tana ugyanis tisztán kitűnik irataiból; habár — mi-ként szerzőnk állítja — nem logikai, legalább nagyon világos. Egy Istent ismer, egy személyben, unitárius; megveti a szentháromság tanát. Előtte Jézus csak Isten küldöttje, isteni tökéletességekkel felruházott, de nem Isten. A megtestesülés tana elveszti mysterio-sus, természetfeletti jellemét, Jézus nem levén isten, a megváltás munkája nem istennek önkéntes feláldozása az emberiség örök üd-veért, csak az emberiségnek a szeretetről és türelemről nyújtott nagyszerű példa, Jézus isteni küldetésének halál általi megerősítése. Channing nem hiszi sem az eredeti bűnt, sem az örök kárhozatot, sem az emberiségnek Krisztus vére általi megváltását; szerinte csak egy teremtő, életető, gondviselő, szerető isten van s az Isten és emberek közti istenesített közbejáró Jézus; a Jézus, a ki a nél-kül, hogy isten lenne, isteni hatalommal és tökéletességekkel bír, és a ki halálával a világnak küldetése bizonyítékául és gyümölcséül isteni törvényeket és egy isteni könyvet hagyományoz. Ebből áll Channing hittana. Ha szerző röviden akarná kifejezni, s nem félne attól, hogy illetlen parodiát csinál, így állitaná meg: „Egy az

Isten és az ő prófétája Jézus Krisztus". Szerző azt hiszi, hogy ha Channing élne, nem tenne kifogást tanának ily jellemzése ellen. Mint minden unitárius dicsekszik, hogy rationalista és sokat tart arra, hogy keresztény; vallása dicséretére mindegyre fölemlíti, hogy az észszerű vallás, de egyszersmind szabadkozik az unitarizmus ellen gyakran támasztott azon ellenvetés ellen, mintha az csak bölcselemi fogalom volna s egy állomás az általános hitelenség útján.

Pedig a Channing szerinti észszerű vallás — a szerző állítása szerint — oly vallás, melynek alapelve nem az Isten, hanem az ember; nem az isteni kijelentés, hanem az emberi ész határozza meg a hitet és hívésünk határát; a hit nem az égből száll alá, a földön születik. Ily értelemben a rationalismus képtelenség. Ha Channing egyszerűen arra szoritkozik, hogy némely bölcsezszeknek és némely türelem nélküli theologusoknak ellenére azt állítsa, hogy a hit és ész között nincs természetes ellentét, nincsen erőszakolt összeférhetlenség, igaza lesz vala. Bámulatos magasságra emelkednek gondolatai és szavai, midőn az ész világához folyamodik, hogy a kijelentés lehetőségét bebizonyítsa; de itt nem állapodik meg, nem tudja megérteni, hogy azon magas vidék határán, hol — meggyőződése szerint is — a mysterium és természetfeletti kezdődik, az ész munkássága megáll s meg kell hajolnia a hit előtt; Channing félvén, hogy az ész jogait csonkítja, nagyítja azokat, végletekig megy az úton, melyre állott. Feledi, hogy ha a hit és ész közti ellenkezés gyászos, összezavarásuk nem kevésbé az. Egy forrásból eredve, egy lényben élve, mint a lélek és test együttesen, de különváltan vannak az emberben, azokat összezavarni, egyiket a másik helyett venni anynyi, mint mind a kettőnek a hitelét megsemmisíteni.

És ezt nem tudja kikerülni Channing, a midőn a hit világánál kenetesen szól azon felséges tanításról, melyet Isten az emberiségnek adott; oly elmékedettséggel rajzolja az ember gyengeségét és az isteni segedelem szükségességét, hogy azt bármely igaz hitű katolikus aláírhatja; csak hamar változik a hang; tulságosan magasztalja az emberi ész, hite egyetlen csalhatatlan bírójának ismeri; csak azt ismeri el, a mit megmagyarázhat. Hiszi a természetfelettit, s mégis azt állítja a szentháromság tanáról, hogy az az észbe ütközik. Ez ellenmondás, vagy legalább kirívó következtelenség.

Szerző a rationalismust úgy, a mint azt Channing értette és gyakorolta, s mint vele az unitáriusok értik és gyakorolják, képzelenségnek nevezi. Ismertetői tisztünk megengedi, hogy szerző ez állítását mi is tévedésnek czimezzük. Igen, Channing s ő vele az unitáriusok a vallás és hit dolgában egyedüli biztos kalauznak, ítélő bírónak az észet ismerik el; a mit az ész igaznak ismer, azt hiszik, s a minnek igaz volta a józan ész bíráló ítéletét nem állja ki, nem hiszik; hasonlóan hitte Channing és vele az unitáriusok mind azt, a mit az ész hihetőnek, hinni szükségesnek tart. Az ész ugyanis nem végtelen, nem absolut, hanem véges és korlátozt, mint emberi természetünk részesse. Ha a tudomány öszszes vivmányaival a tapasztalati világ jelenségeit vizsgálja, concret eseteken a dolgok külszinén túl nem tud menni, a jelenségek eredeti okát nem birja kifürkészni, mert mint a német bölcész és költő bevallotta, a természet belsejébe teremtett szellem nem tud behatolni. És ha a tapasztalati világból a szellemibe lép, ha legközelebből emberi természetünket, lényünket vizsgálja, megtudja-e magyarázni saját magának s egyéb emberi tehetségeinknek okát, lényegét, vizsgálódásainak eredményével kibirja-e elégíteni lelkünket? Soha sem! Kénytelen tehát öntudatosan magánál fensőbbet, valami végtelent ismerni el s annak önkénytesen, szabad elhatározásból meghódol, de e meghódoltság nem általános, nem feltétlen; hol birja érvényesíteni vizsgáló bíráló jogát, azonnal érvényesíti. Ilyen volt Channing rationalismusa, ilyen az unitarismusban gyakran hibáztatott rationalismus; hitte a természetfelettit, hitte a nagy titkot — istent, habár lényét nem ismerte, mert az ész meggyőzte, hogy saját lelke szükségeiért hiheti, hinnie kell. A hit és ész együtt meg volt Channingben, mint meg kell lenni nemcsak minden unitáriusban, hanem minden keresztényben, sőt minden emberben; de nem miként a szerző követeli, elkülönítve, külön munkakörre és térre utalva, hanem együttesen, egymást kiegészítve. Miként a test és lélek együttesen alkotják emberi természetünket, úgy teszi az egyesült hit és ész a kereszténységet. Méltán megkövetelheti tehát Channing és vele az unitarizmus a keresztény elnevezést.

Tovább tárgyalva szerző Channing hitelveit, azt mondja: többször teszi ki magát ily bírálatnak, mert nála a sziv az ész felett áll s az érzelem túlárad a logikán. Például, megbotránkozva Calvin tanainak tulságos ridegségén, nem hiszi sem az elrendelést, sem az örök büntetést, még az eredeti bünt sem; hanem azt állítja, hogy

az ember saját cselekedetei szerint üdvezül, vagy kárhozik el, de egyszersmind Isten jóságát elégségesnek tartja, hogy a bűnösöket a büntetés alól felszabadítsa, Jézus isteni közbejötté nélkül. E tant illetőleg azt kérdi szerző, hogy miért szükségesek tehát a cselekedetek, sőt mire való az isteni igazságosságot megillető elégtétel? Channing elismeri, hogy az abszolút igazságosság isten egyik tulajdonsága, mégis egyre hirdeti Isten könyörületességét, s azt hiszi, hogy e látszólag ellenkező tulajdonságokat megegyeztetni Isten csodálatos közbejötté nélkül, szóval, a megváltásnak oly megdöbbentő és vigasztaló, titokszerűen magasztos tana nélkül.

Mi is kérdezzük a szerzótől, hogy az isteni megváltás tana mellett miért szükségesebbek, miért indokoltabbak a jó cselekedetek, mint az önfelelősség tana mellett.

Channing szerint Isten igazságossága — nevezze bár szerző abszoltnak — azt teszi, hogy Isten igazságtalanságot nem tesz, nem tehetett, miként is tehetne igazságtalanságot a legnagyobb jóság, a legtökéletesebb szeretetnek forrása; a szerető atya, a ki megtérő gyermekét szeretettel öleli magához, veszi kegyelmébe. Az isteni igazságosságnak ily értelmezésén kívül, mi értelme volna a megbánásnak és megjobbulásnak. Az elrendelésnek épen úgy, mint a megváltásnak tana sorompot vet az ember tökéletesedésének. Egyedül az önfelelősség érzete, és az a tudat, hogy emberi gyarlóságunk okán elkövethető tévedéseink után, ha hibánkat, tévedésünket elismerjük, megbánjuk, tárja fel előttünk az erkölcsi tökéletesedés útját, ösztönözvén a jóságban előrehaladni, hogy mivoltunkhoz illőleg ítéltsünk meg; s a bűnöst mi vezethetné vissza a jóságra, ha meg volna fosztva attól a hittől, hogy megbánt hibáit egy véghetetlen kegyelmességű könyörülő bíró ítéli meg. Az igazságosság és könyörületesség e szerint Isten tökéletességeiben nemcsak nem ellenkeznek, sőt azoknak hívése párosultan az önfelelősség hitével az ember erkölcsi tökéletesedésének egyedüli oka.

Ellenmondásnak tartja szerző Channingben, hogy Jézus Krisztus földi életét az embereknek adott legbámulatosabb tanításnak tartja; minden szavában, minden tettében felismeri az isteni ihletettséget, az isteni jelleget, de még sem akar Istent látni a Galgotán megfeszítettben; de kérdi szerző: meggondolta-e Channing, hogy mivé lesznek a fájdalomnak, kegyetlenségnek, csalódásnak és árulásnak jelenetei, melyek az olajfák kertjében kezdődnek és a Galgotán végződnek? ha Jézus nem isteni váltság az emberiségért,

ugy halála vérig sért ő megsértése Isten igazságosságának. Szerző bámulja, hogy oly tiszta, szelid, szeretetteljes lélekben, mint a Channingé, hogyan fogamszhatott ily szörnyeteg.

Épen enynyire feltűnő — szerző szerint — a logika hiánya Channingnek Jézus természetéről eszméjében. Mi az a Channing szerinti megfoghatatlan lény, a ki nem Isten, de isteni tökéletességű, a ki nem ember, pedig emberi testet ölt magára? ez megfoghatatlanabb mysterium, mint a katolikus szentháromság. Arius azt mondja, hogy az ige az atya Isten teremtménye, de elismerte istenségét; a szabadgondolkozók Jézusban csak egy Istentől sugalmazott embert akarnak látni; a zsidók előtt csaló, a katolikusok előtt maga az Isten, a ki leszállott a földre s felöltötte a mi emberiségünket. Ezek mindenikében van logika, csak Channingben nincs, midőn Isten fiának mondja azt, a ki mintegy lebeg az ég és föld között, s a kit csak a pogányok félisteneihez lehet hasonlítani.

Sem tisztünk, sem hivatásunk szerzővel theologiai vagy bölcselmi vitába bocsátkozni azon ellenmondásokat és logikátlanságot illetőleg, melyekkel Channinget vádolja; csak azt jegyezzük meg, miszerint tudtunkkal Channing Jézusról soha sem mondotta, hogy isten, valamint azt sem mondotta, hogy nem ember. Különben is a vitától és czáfolástól maga a szerző felment, midőn Channing műveiből épen Jézus természetére, lényére, erkölcsi alakjára vonatkozó nyilatkozatokat terjedelmes kivonatban közöl, s a melyekről maga a szerző azt mondja, hogy oly szavak, melyekhez nem kell magyarázat s melyekből eléggé kitűnik mind az ő lelkének szépsége, mind hitének melegsége. S habár nem tudja egészen elfeledni a mi őt a katolikus hittől elválasztja, mégis Isten mentse, hogy ne testvért, szellemlarátot és mesterét nézze az unitárius papban, ki azokat a hámulatos sorokat írta.

Az író, Channing állítólagos tévedéseinek és ellenmondásainak az okát keresi magában a protestantismusban, továbbá azon küzdelemben, melyet élete nagyobb részében Calvin tanai ellen folytatott. A küzdelemben természetesen kifejlett idegenkedés nyomán (?) nem hiszi a keresztesetlen gyermekek elkárhozását, még az örök kárhozatot sem; nemcsak az ember megjavíthatatlan roszaságát, hanem még az eredeti bünt sem.

A katholicismussal szemben egészen más a magatartása: nem viseltetik ugyan rokonszenvvel iránta, de nem ostromolja anynyira; s bármint amerikai, ismeretlen annak tanaival, s mint pap elfogult,

a személyek iránt legalább jó indulatot és becsülést tanusít. Példa erre Fenelon iránti tisztelete, mely szerint egy század elv拉斯ztásának, a sirnak ellenére, s a mi több, a vallások ellenére bizonyos szellemi egyesülés fűződött a bostoni egyszerű pap és cambrayi szent érsek között.

A harmadik fejezetben Channing politikai eszméit tárgyalja a szerző; szerinte Channing valamint nem hitte az ész és hit közti ellentétet a vallásban, úgy azt sem engedi meg, hogy a vallás idegen legyen a politikától s hogy öszszeférhetlen legyen a szabadsággal.

A politikában, miként a vallásban, soha sem osztja a felekezések szenvedélyességét, de nem is köszönös. Azt állítja, hogy a vallás a politikának szükséges szabályozója, bírálója; de nem annak a politikának, mely a pártok nyomorult ambitiójának és aljas szenvedélyeinek játéka, hanem a nagyszabású politikának, mely azoknak az általános, változhatatlan alapelveknek a megállításával foglalkozik, melyeken az államoknak is a boldogsága, biztonsága és fenmaradása nyugszik. A világi kormányt sugalmaznia kell; de egyenesen soha sem elegyedhetik annak dolgába, mert hatalma nem a földtől származik, azonban soha sem tévesztheti szem elől, hogy Jézus törvényének hagyományossa, mely törvényt épen úgy lehet a birodalmakra, mint az egyes polgárookra alkalmazni. Mint az emberiség erkölcsi érzetének kinyomata, azon magas polczon áll, hol a politikai pártok ellentéte megszűnik; azonban mégis köteles harczolni, hogy Isten törvénye uralkodjék a földön; a forradalomban hirdesse a szelidséget és kiméletet; a pártok küzdelmeiben érvényesítse az elvek tiszteletét és a mérsékeltséget; az alattvalók és a hatalom közti kérdésekben az egyiknek hirdesse a törvények iránti engedelmességet és hazaszeretetet, a másoknak haragja vagy erőszakoskodása ellenébe védelmezze az emberi lény sérthetetlen jogait; a harczmezőn legyen békitő, kárhoytasson minden erőszakot s igazságtalan támadást s önfeláldozásával is akadályozza meg a vérontást.

Ez volt mindig Channing tana a vallás szerepéről a politikai világban, ezen tanokat példájával erősítette meg: mint pap, soha sem feledkezett meg arról, hogy polgár; s mint polgárnak soha sem jutott eszébe, hogy pap. Élénk részt vett hazája ügyeiben és az eurpai politika nagy eseményei mindig érdekelték, de mindennütt és mindig azon munkált, hogy az igazságot, szabadságot és testvéri szeretetet érvényesítse.

Különben felöttlő hasonlatosság van Channing vallási és politikai nézetei között: a templomban miként az államban a külsőségek semmit sem érnek előtte, a szellemet nézi, melynek a külsőségek kifejezései. Channing nézete szerint az állam soha se bírhat azzal a kizáró túlnyomósággal és hatalmaskodó szereppel, melyet a tekintély-iskola elméleti hívei számára követelnek. Azon arenán, melyen a vélemények és meggyőződések küzdenek, az állam nem lehet küzdő fél, hanem harczbíró, a mit Remusát így fejez ki: „a szabadság és előhaladás a Channing szemei előtt függetlenek az „állam politikai szerkezetétől . . . Channing csak azt az egyet „várja a kormánytól, hogy tartassa tiszteletben a törvényeket mindenek által és mindenekért egyaránt; s csak azt az egy érdemét „és jogát ismeri el az államnak, hogy az emberi tehetségek szabad „és tökéletes fejlődését biztosítja“.

Channing ezekben jelzett elméletének előadása után szerző saját nézetét és elméletét adja elő s aztán folytatja: Szabadság a törvények korlátai között, ez volt alapelve és politikai szabálya Channingnek egész életében. Hévvvel ragaszkodott a nagy Whig, sajátlag republikanus párt ügyéhez, melynek Channing korában törekvése volt: az egyes államok közti szoros egyesülés, az egyéni szabadság és a népies kormányzás, a demokrata párttal szemben, mely az egyes államok önállóságát pártolta s az egyéni szabadság és aristokratikus eszmék korlátozását; tevékeny részt vett a párt mozgalmában, miért legjobb barátai és legőszintébb tisztelői is megbotránkoztak benne, magatartását nem tartották eléggé illőnek egy paphoz, sőt azt hitték, hogy székre vágyik a congressusban. Az események meghazudtolták a feltevéseket; mint jó hazafinak választania kellett a törekvések között, szint kellett vallania, bár nem örömet.

Egyébiránt Channing nem nagy tisztelettel viseltetett a pártok iránt s a köztársasági államszerkezetnek sem tulajdonított absolut jóságot és érdemet, valamint az általános szavazatjognak sem. Levelezéseiből láthatólag már akkor észrevette a rossz hatást, melyet a jelszavak alatt harczoló párt működése a nép erkölcsére gyakorol. Mint igazi republikanus leginkább félt a pártok küzdelmeitől, s attól nehogy honfitársainál a republikai államszerkezet bigottsággá fajuljon.

A republikanismusról Channing így nyilatkozik: „Sajnálattal „veszem azt a véleményt, hogy a szabadság csak a mi institúciónk

„szerint lehetséges, s hogy ellenséges szemmel nézzük a miénktől „eltérő államszervezeteket. Ez nagy hiba — — —.

„ — Miért nem tanítjuk meg polgártársainkat, hogy sokkal „biztosabban javíthatnának sorsukon és terjeszthetnék hatalmukat, ha „a helyett, hogy magukhoz oly idegen népektől és országoktól köl- „csönzött újításokat hoznak be, melyekkel nincsenek közös érzéseik, „arra törekednének, hogy javítsák azt, a mi jó van saját institu- „tioikban, régi alapra építve; ha inkább fokozatos fejlődés, mint „erőszakos felforgatások után haladnának; ha megelégednének oly „változásokkal, melyek jövőjüket összekötnék multjokkal és oly „institutiókkal, melyek nemzeti jellemökkel megegyeznek, s ha — „a mi legfőbb — kitartóan arra törekednének, hogy gyarapodjanak „a tudományokban, iparban, mindenek felett pedig az erényben“.

Az általános szavazatról így nyilatkozik: „E tekintetben az „á t a l á n n o s n ö v e l é s n e k k e l l e n e a j e l s z ó n a k l e n n i, o l y n ö- „velésnek, mely a szavazati képességet elősegítse. Csak a világos- „ság terjesztése adhat befolyást a szavazatnak. Világosíts fel egy „népet, s ez a nép rossz institutiók között is megerősödik; de a „szavazati jog semmi szabadságot sem biztosít tudatlan népnek. „Csak játékszerűl szolgál annak, a ki megtudja ezt csinálni, vagy fel „tudja igazolni; s nép rendszerint ellenségei kezei közé kerül“.

Szerző szerint Channing politikai elveit maga röviden így for- „mulázta: „A szabad institutiók két nagy politikai erényen nyugosz- „nak: a szabadság szeretetén és a rend szeretetén“. És ő nem- „csak formulázta e politikai elvet, a mely minden keresztény és „polgárosult társadalomnak az alapja, hanem munkálkodását egész „életében azok szerint intézte.

A negyedik fejezetben Channinget mint a társadalom refor- „mátorát ismerteti szerző.

A politika csak kitérés volt Channing életében; a társadalom „reformálása volt kiválóan az ő hivatása. Korán és másoknál jobban „felismerte századunk jellemét, előre érzette azokat a rázkodásokat, „melyeket a nagy ipar fejlődése, párosultan a szavavati jog kiter- „jesztésével, és a világosság terjedésével elé fog idézni. Hogy a „termelés olcsóbb legyen, rengeteg tőkét gyűjtöttek össze, colos- „salis gyárokat állítottak s azokba ezereként gyurták be az embe- „reket, sőt a munkabér minimumát is meghatározták, melynél „kevesebbel munkás teljességgel nem élhetett meg. Ekkor alakult „a második hű b é r s é g - a z i p a r - h ű b é r s é g; egy új rabszol-

gaság keletkezett — a munkások rabszolgasága, melyben a munkás lassanként elfeledi, hogy ember és keresztény, s barom módra él. A francia forradalom által proklamált jogainak tudatában, alárendelt állapotának érzetében a munka és munkás ellentétbe jött a tőkével, a vagyonos osztálylyal. Ez ellentét kiegyenlítésére többen, többféle elméletet állítottak fel; Channingnek is kiváló foglalkozása volt ez. Legkiválóbb műveit (magyar fordításban az 1. kötetet) ez ügyben írta.

A kiegyenlítés elméleteit s azok közt elvetette a communismust, melyben az egyéni kezdeményezés és tevékenység elenyészik a községtől függő okán, s a túnya vállairól a szorgalmasra háramlik a teher; elvetette a socialismust, mely szerint az állam együgyűen nagy nemzeti műhelynek vezetője, azon hivatással, hogy mindenkinek biztosítsa a munkát és az ipar minden ágában szabályozza a munka díját. Channing rosznak tartja azt az elméletet, mely szerint az államnak kellene átalakítani a társadalmat; az állam, szerinte csak arra való, hogy biztosítsa az embereknek, hogy társaságban élhessenek és közösen munkálhassanak a köz- és egyéni jólétre. A társadalom előhaladása a bennünk levő munkaerőtől, nem az államtól függ.

Mindenik elméletben van szerinte egy közös tévedés: mindenik magának a munkásnak hozzájárulása nélkül akarja őt fölemelni, s ez által azt mutatja, hogy nemcsak a baj erkölcsi oldalát nem ismeri, hanem magának a munkásnak erkölcsi érzését is megsérti. Remusát szerint Channing az államot egy gyár alapjához és falaihoz hasonlítja, mely a mozgató erőket békeríti és védelmezi, de a melyek magok nem mozognak.

Channing, mint kiválóan moralista, mindenütt az erkölcsi roszszat látja, s azt tekinti a nép szenvedései és elaljasodása okának; ezeket tehát erkölcsi úton igyekszik orvosolni — a növelés és tanítás által. Olvasóink is jól ismerik azokat az elveket, melyeket bámulatosan egyszerűen ékes nyelven az önművelésről, a felenkorszakról, a munkás osztályról, a nevelésről szóló műveiben (Channing Ellery Vilmos válogatott művei I. kötet) előadott s a melyekben egyenként elősorolja azokat a hibákat, melyek a népet lealacsonítják; valamint azokat az erkölcsöket is, melyekkel azokat ellehet enyésztetni. A szerző előadásának ismertetése helyett a jelzett forrásokra utaljuk olvasóinkat.

Zárszavaiban a szerző előadja, miszerint mindenki előtt fel-tűnő lehet Channing munkásságának különfélesége, és azon sokféle tárgy, melyekre meleg lelkének kifáradhatatlan tevékenysége párosultan tündöklő értelmességével kiterjedett; de oly sok, látszólag különböző műveiben, bizonyos határozott elveket, változatlan szellemet fedezhet fel a vizsgáló. E szellemi kapcsot kezdetben csak sejti az olvasó, később érzi és megérti. E kapocs magának Channingnek erkölcsi jelleme, életének erkölcsi egysége, meggyőződésének egysége; az emberiség iránti forró szeretete, s az emberiség javításának lángoló vágya, ezek teszik különböző munkáiban az egységet. Ez emberek iránti szeretet párosultan az Isten iránti szeretettel, töltötte el mindig lelkét egész életében. Ez érzelmek által lett valódi apostollá, ez által nyerte nagy hatását a népre; ezek teszik mindig vonzóvá művei olvasását.

Azonban szerző arra figyelmeztet, hogy ne adjuk oda neki magunkat feltétlenül. Channing ugyanis — szerinte — jeles moralista, de nem mindig jó logikus. Szíve mindig helyt van, de a bíráló tehetség gyakran hiányzik nála; vonzalmát, irányát illetőleg európai; egyebekben nagyonis amerikai; világosan kitűnik ez azon merészségből, melylyel különben is merész véleményét ki szokta mondani; némely tanainak naivságából, melyekről azt hiszi, hogy újak, holott csak Amerikában lehetnek újak. Érvelési és tárgyalási modorában is sok kezdetleges egyszerűség van. Mégis jól esik az embernek az ő tiszta, evangéliumi morálja. Az önzésnek és kételkedésnek korában, valódi örömmel kíséri az ember egy ily határozott, emelkedett, önzetlen, mély hitű, reményű és szeretetű léleknek fejtegetéseit.

Kovácsi Antal

KÜLFÖLDI TANÜGY.

A tantügy az az intézmény, melynek ép úgy megvannak indóházai, vonalai, hálózatai, mint a vasútaknak, sőt megvannak gyárai, gyármunkásai és műhelyei is. Ilyenek a tantestületek, az iskolaszékek, közoktatási miniszteriumok és a törvényhozó testületek. Ezek örökös munkában vannak, s azon működnek, hogy az embermivelés mintáit minél tökélyesebbé, s magát a nevelést minél általánosabbá tegyék. Az alábbi mozgalmak és adatok hadd mutassák az iskolázás terén ó- és újvilágszerte közelebbről történt vagy történendő intézkedéseket.

Ausztria. Az osztrák képviselő-házban, a februári budgetviták alkalmával Dittes Frigyes, a bécsi paedagogium igazgatója érdekes és terjedelmes beszédben szellőzteté a nagy mértékben elhanyagolt népiskolák állapotát. Egyfelől kiemeli, hogy Ausztriában körülbelül 15 ezer népiskola van, mintegy 2 millió (fiú és leány) tanulóval s mintegy 30 ezer tanítóval; továbbá felhossa, hogy bár némely tartományok, mint Istria, Dalmacia, Galicia tetemes áldozatot hoztak a nép oktatásügye emelésére, azonban annyira még a tenni való az iskolák nagy részében, hogy államsegély nélkül azokat jóra való tanítókkal ellátni lehetetlen. Másfelől biztos statisztikai adatokat hoz fel az iskolázás hiányos voltáról. Bukovinában a tanköteleseknek csak 15°/_o-ka járt iskolába, Galiciában csak 25°/_o-ka. S mit tesz a kormány ez állapot javítására? Azt, hogy öt koronartomány, névszerint Tirol, Krain, Görz, Istria és Dalmáciában, a népiskolák emelésére 72 ezer forintot javasol, s aztán a többi tartományokról mélyen hallgat. A pénzügyi bizottság e nevetségesen csekély összegből is lefarag 25°/_o-ot (18,000 frtot) s nagy kegyesen meghagy 54 ezeret. Dittes ez 54 ezerrel szembe állítja azt a „segélyezések“ czimén fölvetett 140,000 frtot, mely összegből a képző művészeti akadémiának csupán egy kiadványára 10,000 frtot, művészek megjutalmazására 15,000 frtot, felső házi tagok lefestésére 7,200 frtot dobtak ki. S ezek nyomán kimondja, hogy az ausztriai népoktatásügy körülbelül úgy néz ki, mint az az egyén,

ki selyemmel, bársonnyal és drágakövekkel megrakodva, nagy garral jár-kél, de ing nincsen a testén, vagy mint az a város, melyben 3, 4 vagy 5 fényes patota büszkélkedik, nyomorult viskók ezreivel körülvéve.

Németország. A német tanítók, 22-ik nagy-gyűlésüket, folyó évi május hó 22—24. napjain Fürthben fogják megtartani. A többek közt következő tételek lesznek vitatárgyai:

a) „Mi történjék az oly fiukkal, kiknek nevelése sem a szülői háznál, sem az iskolában nem sikerül?“ b.) „A népiskola szakfelügyelői és a jelen kor követelményei.“ A szakfelügyelők gyakorló tanfériak legyenek; továbbá humanus miveltésű, jellemes és szervező tehetséggel ellátott férfiak. c.) „Az iskolai rajztanítás mind idő-fecsérlés“.

A Bochum és Dordmund vidéki tanító-egylet január hóban tüzetes vita után, következő tételeket fogadta el, a leendő porosz közoktatási törvény alapjául: 1.) A népiskola a nép összes ifjúsága számára való nyilvános, tagolt tanintézet. 2.) Hogy a népiskola viszonyosan bevezetett miveltéséget adhasson, a tulajdonképi népiskolára, közép iskolára és folytató iskolára oszlik. 3.) A tulajdonképi népiskola az összes iskolázás alapja, s 6 éves kortól 10 illetőleg 11 éves korig, a felső iskolákra nem-menőkre 14 éves korig kivétel nélkül kötelező. 4.) Az egy osztályu népiskolák, a menynyire a kebli viszonyok engedik, több osztályu községi iskolákká átalakítandók. 5.) A növendékek száma maximuma egy osztályban 60, s tanítók heti tanórái száma 26. 6.) Közép (nép) iskolába csak tehetséges tanulók bocsáthatók. 7.) Minden község állítson folytató iskolákat oly tanulók számára, kik a közép népiskolát teljesen be nem végezték. 8.) A gyenge elméjü gyermekek nevelésére külön intézetek állítandók. 9.) Az állam állítson javító intézeteket és menházakat oly gyermekek számára, kiknek a családból eltávolítása szükséges. 10.) A népiskola fentartása első sorban a tankerületek köteleessége. A mit ezek nem birnak, azt az állam fedezi. 11.) A 7. és 8. alatt említett intézeteket az állam tartja fenn. 12.) Az iskola igazgatása a politikai kerület dolga, mely azt egyfelől 13.) A kerületi iskolaszék, másfelől 14.) A kebli iskolaelőjáróság által teljesíti. 15.) Az iskola felügyelete a kerületi iskola-látogató köteleessége. 16.) Kerületi iskola felügyelőkké csak tanfériak, illetőleg kiváló iskola-tanítók neveztetnek ki. 17.) A tanító-képző-intézetre való előkészítés a fenn említett berendezésü és három osztályu foly-

tató képző intézettel (praeparandia) öszszekapcsolt népiskolában történik. 18.) A képző-intézetbe csak megvizsgált egyének vétetnek fel. 19.) A képző-intézeti tanfolyam három éves. 20.) A képző-intézeti növendékek künn laknak, s ily intézetek csak nagy városban állítandók. 21.) Ez intézetek fentartása az állam dolga. 22.) A tanítók díjazása és nyugdíjazása az alsóbb rendű törényszéki hivatalnokokéval egy lábra állítandó. 23.) A szolgálati díjpótlékok úgy szervezendők, hogy a legnagyobb fizetés a minimum kétszerese — és legalább is 16 év alatt elérhető legyen. 24.) A kántori és organistai fizetés a tanítói fizetésbe be nem tudandó. 25.) Az özvegyek nyugdíja legyen legalább is 300 márk s az árvák mindenike évenként legalább is 100 márknyi segélyt kapjon. 26.) Minden tanító egy évi katonáskodásra köteles.

Franciaország. A francia közoktatási miniszter (Waddington) egy 7 cikkből álló elemi oktatási törvényjavaslatot készített. Az 1. cikkben meghatározza, hogy minden községnek szabadságában áll iskoláiba az absolut tanpénz-mentességet bevinni. A második cikk szerint minden oly község, mely a kijelölt szabványok szerint semmi megyei vagy államsegélyre nem tarthat számot, az iskolai költségeket sajátjából köteles hordozni. A harmadik cikkely felhatalmazza a községet, hogy iskolai czélokra legkevesebb négy s legfennebb 10% községi pót-adót kivethet. Negyedik cikk azt a tételt mondja ki, hogy az ingyen iskolázás valamely község minden iskolájára kiterjed. E szabály alól a községi tanács felterjesztésére, csak a közoktatási miniszter jóváhagyásával történhetik kivétel. Az ötödik cikk szerint az iskola-adót a köztársaság elnöke által, a minisztertanács javaslatára kibocsátott decretum következtében vetik ki. A hatodik cikk régibb szabályrendeleteket szüntet meg, és a hetedik cikk azt rendeli, hogy ez új törvény 1878 jan. 1-én lépjen életbe.

Párisban február hóban alakítottak ifju emberek a nevelésügy terjesztésére ily czimű egyletet: „L' Union française de la jeunesse“. Czélja a népnevelés és oktatás terjesztése. E végre felolvasásokat, tanfolyamokat rendeznek, könyvtárakat alapítanak, jutalmazásokkal fokozzák a tanulás vágyát, s mindezekkel a kevésbé tehetős, de értelmes munkás ifjakat akarják előbbre vinni.

Az egylet e mellett a polgárokat is magasb ismeretekre segitni törekszik, melyek elengedhetlenek az önkormányzásra. Tanfolyamába fölveszi az egészségügyet, mely számos betegség okára és

elkerülése módjára tanit meg; a politikai oeconomiát, mely a munkára és a termelésre szükséges feltételekről, valamint a takarékoság csudás eredményeiről tanit; Franciaország történetét és földrajzát, melyből a hazát ismerni és szeretni tanulják; továbbá a büntető-, polgári- és kereskedelmi törvény elemeit, a mit mindenkinek tudnia kellene; a kormányzati szervezetet, mely a társadalmi gépezet működése, tükre. Politikába és a vallás dolgába ez egyet nem avatkozik.

Az egyetlet céljai megvalósításában való közreműködésre felhivta a tanárokat, jogtudósokat, mérnököket, tanodák vezetőit, képző művészeti iskolák növendékeit, a legfőbb törényszék biráit, képviselőket, vegyészeket, kik egész készséggel ajánlkoztak a munkára, s Páris öt városrészában meg is kezdék a felolvasásokat. Az egyetlet céljai megközelítésére a legjobb utat választá.

A francia közoktatásügyi költségvetés 1878-ra kevéssel több a 77-ikinél. Legbőkezűbben vannak a vidéki akadémiák dotálva. Azok költsége 1876-ban 5.113,380 frank volt, 1878-ra ellenben 8.859,000 frank van előirányozva, — a mi 70% növekedés két év alatt. Az 1877-ikihez képest a költségvetés e czimében csak 270,500 franknyi az emelkedés, a mit a Lillóban levő orvos-gyószerezeti akadémia, a montpellieri növénykert, a párisi orvosi fakultás kiegészítő tanszékeire szántak.

1877-ben a jogi akadémiákon hét tanszéket állítottak a politikai oeconomiára. A egyetemi könyvtár költsége 36,000 fr., 2 ezer frankkal több, mint 1877-ben; az Institut de Francera 682,762 fr. adnak, a mi 24,000 több mint 1877-ben; a természetrajzi muzeum 27,700 frankkal fog többet kapni, mint 1877-ben. A csillagászati intézetekre a kormánynak kiváló gondja van, mert 1878-ra 637,000 fr. költséggel szerepelnek. A Bibliothèque nationale 25,000 frankkal kap többet, mint 1877-ben, a mi leginkább a könyvtárrendező személyzet díjazására fordítandó. A fr. történelmi kiadatlan okmányok kiadására 150,000 frank van fölvéve.

A felsőbb iskolázásra átalában 15¹/₂ milliót költ az állam, ebből 4¹/₂ millió az akadémiák jövedelme. E szerint az állam 10—11 milliót ad ki e célra, a mi nagyon kevés ugyan, de 10 millióval több, mint volt ezelőtt tiz évvel. Az 1878-iki budget nem igen tesz újításokat a felsőbb iskolázás terén; hanem a 77-re megszavazott újításoknak alapját szilárdítja.

A tanító személyzet helyzete is javulásnak indult. A tanárok legnagyobb részének fizetését fölemelték, bár az most is szerény némely angol és német tanári fizetéssel összemérve. A tanári hivatalnak közelebbi anyagi és erkölcsi emelkedése csak fokozni fogja a tanítási buzgalmat, a felelősség érzetét és a tudományok fejlesztésére való törekvést.

A középiskolai oktatás most még kedvesebb gyermeke a kormánynak, mint volt valaha, úgy a módszer, mint az oktatás anyagi része, az iskola-épületek, tantermek javítása szempontjából. A lyceumok és községi kollegiumok költségvetése 1876-ban 6 millió frank volt, 1877-ben 7 millió fölül, 1878-ra 8 millió 242 ezer frank. A községi kollegiumok subventioja az előbbi évhez képest, 70%-kal növekedett; másfelől ez összegből a kormány jelentékenyen támogatja a lyceumi könyvtárokat, s továbbá sokat fordít a geographia tanítására. A geographiai taneszközökre és tanszerekre szintoly szükség van, mint a középiskolai könyvtárak gyarapítására, s bár az e célra előírányzott összegből egy-egy tanodának 1000—1500 franknál több nem jut, rendszeresen kezelve azzal is sokat lehet kivinni.

A középiskolai épületek régisége, szűk és kényelmetlen volta ellen sok a panasz, melynek alaposságát az is tanúsítja, hogy nemcsak Bordeaux, hanem még Páris némely hírneves lyceum épületei is szűk és dűlő félben levő kaszárnyákra emlékeztetnek.

Az állami középiskolai ösztöndíjak száma 2450, miből 2000 ösztöndíj a lyceumokra szól.

Ha ez összegekhez vesszük a népiskolákra s azok felügyeletére évenként fordított több mint 25-ödfél millió frankot, továbbá a művészetek és muzeumok javadalmazására fordított közel 8-adszél millió frankot: az összes tudományos és tanügyi célokra szánt tőke az 57 millió frankot megközelíti, mely összeg a 77-iki 49 milliónyi átalánossal szemben szép gyarapodás, az 1870-ben elköltött 24 millió frankkal szemben pedig oly haladás, mely ritkítja párját.

Párisban 1860-tól 70-ig 75 iskolaházat építettek, melyekben 15 ezer fiu, körül-belől 16 ezer leány s mintegy 8500 kised nyert oktatást. 1871 juniusától 1874 juniusáig 48 új iskolaépület készült, ugy hogy 1871 óta 28,670 tanuló számára nyílt új hely.

Portugal. Camoens hazáját a cimerek hazájának lehetne nevezni; azonban a számtalan herczeg, marquis, gróf és mindenféle cimeres egyének mellett sem birta az elemi oktatásügyet szervez-

ni, egyrészt az ország szegénysége, másrészt a politikai pártok folytonos tusája miatt. A tanítók fizetése Lissabon, Oporto és Coimbra városokban sem megy többre 560 frtnál (280,000-reis) egy évre; hogy mivé silányul ez összeg a kisebb vidéki városokban és faluhelyeken, könnyen elképzelhető. Általában a tanítók fizetése csak fele, mint a spanyol tanítóké; bár ez utóbbiak is nagyon panaszkodnak fizetési rendetlenségek miatt, mint a madridi „Reforma“ írja, több tartomány van Spanyolországban, hol a tanítók húsz hó óta nem kaptak fizetést.

O l a s z o r s z á g. Az olasz kamara márczius hóban szavazta meg az általánosan kötelező iskolatörvényt, mely mintegy 18 évi kezdeményezés és munka eredménye. A kezdeményezők közt első helyen Casallit kell említenünk 1859-ből; rá következett Berti javaslata (1866); Coppin o (1867); Correnti (1872); Scialoja (1873); s végre Bonghi miniszter javaslata (1875) következő törvénynek voltak úttörői:

1.) Minden hat évet betöltött gyermek ha szülője vagy gyámja magánosan nem taníttatja, községi iskolába küldendő.

2.) Az iskolázás újabb intézkedésig csak a gyermek kilencz éves koráig kötelező.

3.) Ha a családfők fennebbi kötelességöket nem teljesítik, s gyermekök iskolamulasztását egy hét alatt igazolni nem tudják, birságot fizetnek.

4.) A birság első ízben fél frank, de ismételt mulasztás esetén 3—4 fr. fel egész 10 frkig. A birságot a községi tanács szabja ki.

5.) Ha a gyermek a havi tanítás kétharmadáról elmarad, mulasztása állandó és büntetésre méltó.

6.) A büntetésépnzt szorgalmas tanulók segélyezésére fordítják.

7.) A jelen törvény az 18^{77/78} isk. év kezdetén életbe lép:

a.) oly községekben, melyeknek népessége az 5 ezeret megüti, ha minden ezer lakóra esik egy segédtanító.

b.) 5—20,000 lakóju községekben, ha minden 1200 lakosra esik egy tanító.

c.) nagyobb népességű községekben, ha legalább is minden 1500 lakosnak van egy tanítója.

d.) a többi (kisebb) községekben a törvény fokozatosan lép életbe.

8.) Az új községekben, hol e törvényt egyelőre alkalmazni

nem lehet, mindent meg kell tenni, hogy az iskolák száma növekedjék.

A miniszter és a kerületi tanácsok kötelessége az eredményről minden év végén jelentést tenni.

Észak-amerikai Egyesült Államok. Az állami tanfelügyelők évi közgyűléseket márcz. 1, 2, és 3-ik napján tartották meg Washingtonban. E nagy érdekű közgyűlésen jelen volt Amerikának több kitűnő tanférfia, köztük general Eaton, Wickersham, Northrop, Dickinson, Hoyt, Levenson, Bicknel stb. stb.

Az első napi ülés Eaton vezetése alatt elhatározta, hogy az 1878-iki párisi kiállításban részt vesznek. Ugyanez ülés következő bizottságokat küldött ki saját kebeléből:

I. A tanügyi muzeum szervezetének kidolgozására. II. Az iskolai jelentések kiadása tervezetének elkészítésére. III. A dél-amerikai népnevelés előmozdítására. IV. Tanítók díjazása kérdésére. V. A felsőbb iskolázás ügyére.

Második ülésen a városi iskolák tanügyi adatainak egyformásítása jött szóba. Eaton elismeri egyik tanfelügyelő amaz állítása igazságát, hogy tanügyi statisztikai adataik némű részben hiányosok; de ezzel szemben kiemeli, hogy azokat a külföldi tanférfiak mégis nagyra becsülik. A statisztikában hibák ép úgy előfordulnak, mint az astronomiában. Angolország, kiváltképen pedig Svédország iskolai statisztikája a törvényhozókat a társadalmi oeconomia nagy lezérére tanította, melynek alapján indították meg Brongham, Bright és Reade nagy tanügyi reformjaikat. Iskolázásunk adatait nagyon tökéletesítjük — mondá — s a mily mérvben a tanítók a tények becsét méltányolni tudják, oly mérvben fogják a tanügyet tökélyesbithetni.

Bicknel kiemelé, hogy a statisztikai adatok egyformátlanságának okai: a.) a közönség közönye; b.) a hivatalnokok közönyösége vagy gondatlansága; c.) az adatokat beszédő tisztviselők tekintélyhiánya; d.) a kifejezések nem egyforma értelmezése; e.) egyéb előítéletek. Ugyan ő javaslá, hogy a törvényes iskolázás kora 5—15 évig határozottassék, hogy az iskolalátogatás, vagy nem látogatás kérdésében biztosan ki lehessen mutatni az adatokat.

Wickersham, bizottsági előadó jelentést tesz az 1878-iki párisi kiállitáson leendő megjelenésről. Szerinte a megjelenés szükséges a következő indokokból: 1. Franciaország régi barátja és

szövetséges társa az Egyesült-Államoknak. 2. A francia kormány és francia nemzet gazdagon volt képviselve a philadelphiai kiállításon. Továbbá különösen tekintetbe jövő okok is szólnak a megjelenés mellett, mint például az az életbe vágó viszony, a mi az iskolaügy és a kormány jóléte, hogy ne mondjuk élete közt van; ugy szintén a nagy mérvű érdeklődés, melyet az egész ó-világ az amerikai tanügy iránt tanusit. Mindezek nyomán a bizottság ajánlja, hogy 1. a congressust kérjék fel a végre, hogy komoly közreműködése alapján az amerikai tanügy Párisban minél nagyobb mérvben képviseltessék. 2. Hogy ugy az egyetemes kormány, mint az egyes államok kormányai keblökből kiküldendő bizottágok utján nagy mérvű, teljes és szerves megjelenésről gondoskodjanak. 3. Hogy az Egyesült államok tanügyi biztosa kéressék fel a francia oktatásügyi miniszterrel leendő levelezésre egy nemzetközi tanügyi congressus iránt, mely a kiállítás folyama alatt tartatnék. 4. Hogy e testület intézkedjék valamely gőzös kibérléséről, mely csupán a Párisba szándékozó tanítókat szállítsa.

E javaslatot a gyűlés egész terjedelmében elfogadta.

A D é l a m e r i k a i neveiésügyre kimondá a gyűlés, hogy a tudatlanság bűn és minden szabad intézetet fenyegető veszély lévén, annak emelésére ugy a tanfelügyelők, mint a nemzeti nevelési egyeslet minden erejéből közreműködik, s a baj tettleges orvoslására kikéri a congressus anyagi támogatását is.

A tanitók díjazása kérdésére kiküldött bizottság a szőnyegre került fizetések levonását következő okokból ellenzi: 1. A tanitást soha sem díjazták ugy, mint más oly munkát, melyre ugyanannyi ügyesség, hasonló testi és szellemi erő szükséges. 2. Valamely ország iskola-rendszere és tanügyi gépezete lehet a legtökéletesebb és mégis az iskolázás jelleme a tanitók jellemétől függ. A szóba hozott fizetéslevonás esetén ép a legtehetségesebb s legkiválóbb tanitók válnának meg pályájoktól s a legkevésbé használható rész maradna meg. 4. A tanítóknak fizetett díj egyszersmind azt a becsülést fejezi ki, melylyel valamely nemzet az iskolák iránt viseltetik. Ha a tanitót kellően díjazzák, ő maga is többre becsüli állását s nagyobb felelősséget érez iránta.

Ez okoknál fogva a bizottság erősen hiszi, hogy a tanitói fizetések levonása az iskolázásra nagyon veszélyes lenne.

A felsőbb (közép) iskola és a népiskola egymásköztli viszo-

nya meghatározására kiküldött bizottság jelentésében kiemeli, hogy a kettő közt szükségképi kapcsolat van.

1. Minden elemi oktatásnak tekintettel kell lenni a tudományos oktatásra, mint folytatására. A jó felsőbb iskola mindig ösztönt és irányt ad az elemi iskolának. A tanulók a felsőbb iskolai tanfolyamtól remélik tanulmányaik befejezését; ennél fogva a felsőbb iskoláknak a tanrendszerből való kihagyása károsan hatna az alsóbb iskolák jellemére és működésére egyaránt.

2. Ha az alsóbb iskolák jellege felfordul s a főiskola az oktatási rendszerből kimarad, a tehetős szülők magán intézetekbe küldik gyermekeiket, s ezzel oly osztálykülönbségeknek vetik meg alapját, a mi elvégre a köztársasági intézményekre végzetes lesz.

3. A városi középiskolák növendékei többnyire olyanok, kik ugyanazon községben lakó szülőik házánál családi nevelésben részesülnek.

4. A felsőbb iskola mindenkinek alkalmat nyújt arra, hogy oly miveltségre és tudományra tegyen szert, a mi az életpálya sikerére okvetlenül szükséges.

A gyűlés e szempontokból kiindulva megbizza D i c k i n s o n t, hogy a nemzeti nevelési egylet ez év augusztusában tartandó közgyűlésén e tárgyról értekezést tartson.

Végre a gyűlés elismeri egy Washingtonban felállítandó tanügyi muzeum szervezésének rendkívüli fontosságát. E muzeum alapjául a philadelphiai nemzeti tanügyi kiállítás szolgálna. E muzeum létesítésére való tervezetek és eszközök megvitatását is a nevezett egylet jövő nyáron tartandó gyűlésére hagyja.

F. L—s.

EGYHÁZI ÉS TANÜGYI SZEMLE.

Az utóbbi szemlénkben jelzett szélcsendet az egyház terén megint háborgás váltotta fel, bebizonyítandó a mit régebb mondtunk, hogy egyfelől az egyház s másfelől az állam s haladó miveltetés közt megkezdődött nagy küzdelemben kisebb nagyobb szünetek lehetnek ugyan, de maga a küzdelem hosszu lesz, jut abból még a jövő nemzedéknek is.

Az újabb nagy jelentőségű egyházi események színhelyei most R ó m a és B é c s.

Mióta Róma Olaszország fővárosa s az olasz király székhelye lett, az ugynevezett garancia-törvények biztosították a pápának a római vatikánban függetlenségét és souverainitását. Szabad volt tennie a mit akart s a pápa élt is e fönségi jogával, nem egyszer kárhoztatta az olasz királyt, kormányt s törvényhozást, nem egyszer bocsátott ki oly rendeleteket a papsághoz, melyekben az állam törvényei tapodtattak. A pápának ezt szabad volt tennie. Az olasz kormány nagy kimélettel nézte ezeket, távol volt a Bismark-féle viszsatorló, kemény fellépéstől.

Mióta azonban a mérsékelt Mignetti-kormány bukásával a radikálisabb baloldali kormány jutott hatalomra, ez egy törvényjavaslatot terjesztett elő, „a lelkészek visszaéléseire“ vonatkozót, melyben az oly papok ellen, kik lelkészi teendőik körén kívül eső politikai izgatásokba elegyednek, a törvényt s állami intézvényeket nyilvánosan megtámadják, vagy oly egyházi rendeletet hirdetnek ki, melyekre az engedély megtagadtatott: pénz és fogságbeli büntetések szabhatnak. Az ultramontán sajtó s emberek szerint persze ez hallatlan merénylet volt a pápa s a papság szabadsága ellen; mert szerintök az állam függetlensége s biztonsága, a polgári szabadság csak másodrendű dolgok, előttök csak egy fődolog van, a pápa előtt leborulni s annak rabszolgaként engedelmeskedni, ha azt mondja is, hogy gyujtsd fel a mit az emberi ész századokon át nagyot és dicsőt alkotott, — ha azt mondja is, dúld fel hazád békéjét s vess átkos viszsza vonást nemzedet fiai közé.

A márczius 12-én tartott allocutioban maga a pápa is megszólalt. A kath. hatalmakhoz intézett eme irat szenvedélylyel,

haraggal, átkozódással van teli, nincs abban a krisztusi szeretetnek egy igéje sem. Azt mondja az allocutio: Már hét éve annak, hogy a mi világi hatalmunk bitorlói minden isteni s emberi jogot lábbal tapodnak; ünnepélyes szerződések esküjét megszegték, a pápai tartományokat fegyverrel elfoglalták s ez elvetemült tett által az egész egyházat fájdalommal töltötték el. A tettetett csalárd ígéretekre, melyeket ama szentségtelen napokban a bitorlók tettek a római pápa hatalmának szabad és csorbitatlan fentartására, a pápa akkor sem sokat adott, mert ismerte az elvetemült tanácsokat, melyek azon emberek sajátjai, kiket újításokra való törekvés és bűnös szövetség egyesít, s előre hirdette, hogy a szentségtelen invasio nem anynyira a pápa világi uralmának megszüntetésére, mint inkább az összes egyházi intézményeknek a világi hatalom elnyomása után könnyebben eszközölhető lerombolására, a szent szék tekintélyének felforgatására irányul. Az olasz törvényhozást a gonoszságok székhelyének nevezi. Nem fogunk — mondja — az ellenség elől hátrálni sehol sem, ha csak erőszakkal nem fogunk elüzetni, hogy így azt a keveset, a mi eddig még megmenthető volt, a rablók s azok támadásai ellen, kik mindent felforgatni akarnak, megvédjük. Isten egyháza Olaszországban erőszakot és üldöztetést szenved; Krisztus helytartójának se szabadsága nincs, sem hatalmát akadálytalanul teljesen nem használhatja. Aztán így szól: akarjuk, hogy mindenki nyilvánosan és ismételten elismerje, hogy mi a „placetum regium“-nak nevezett törvényt teljesen helytelenítjük és visszautasítjuk és kimondjuk az egész világ előtt, miszerint a törvény által maga az egyház isteni tekintélye sértetik meg s gátoltatik szabadságában stb.

Ilyen a pápai legújabb allocutio eleitől végig, kárhozható, kiengecsztelhetlen a király ellen, ország és szentesített törvények ellen, melyek neki megengedik ezen allocutiót is nyilván hirdetni. Azonban a világ már megszokta IX-ik Piustól az ily szenvedélyes kifakadásokat, melyek bizony kevéssé méltók a Krisztus helytartójához. Az események s a korszellem napirendre tértek már ily nemü elévült s eléggé megszokott praetensiók felett. Az aggastyán főpap keserőségei inkább részvétre, mint félelemre indítanak. Mhetünk tehát tovább mi is, csak anynyit jegyzünk meg, hogy bizony a placetum regium törvény volt nálunk eddig is s a lesz ezután is, bármit mondjon a pápa.

Róma különben új eseményeknek néz eleibe, mindegyre jönnek hírek az öreg pápa végelgyengüléséről, ájulásairól s ezzel kap-

csolatos előintézkedésekről. Irták, hogy a pápa már szabályozta az utódja megválasztására vonatkozó eljárást, sőt a megválasztandó bi-bornokot is kijelölte volna, hogy ezzel szemben a római kormány is óvintézkedéseket tett volna, stb.; de mi igaz mindezekből, nem lehet biztosan tudni, mert meglehetősen titokban tartják innen is túl is mind azt, a mi a pápa halála esetére mutat s történhetik.

Az elemi kényszer-oktatásról is törvény hozatott Olaszországban. Ez ott nagy fontosságú lépés a biztos és általános nép-cultura felé, mire Olaszországnak szabadsága s fejlődése érdekében nagy szüksége van. E szerint minden gyermek köteles elemi iskolába járni s ingyen részesül oktatásban. Feltűnő e törvények az a pontja, mely a vallástanitást kizárja az elemi iskolákból. Itt nincs helye ezen elv bővebb megvitatásának; sok mindent lehetne mellette és ellene felhozni; lehet, hogy az olasz viszonyok különösen igazolják azt; de mi részünkről sajnáljuk, ha egy ország külső okok miatt oda kényszerítetik, hogy a vallástanitás az elemi iskolákból kizárassék; mert nem tartjuk helyesnek, hogy midőn a gyermek az ő zsenge korában az első elemi ismeretek megtanulása végett iskolába jár, ott azt vegye észre, hogy a vallási dolgokra tanítani őt nem tartják szükségesnek. A jó iskolában nemcsak az értelem gyarapítása a cél, hanem a sziv képzése s az érzelmek nemesítése is, nemcsak az oktatás, hanem a nevelés is; s ezt a gyermekben a vallási eszmék s az azok által gerjesztett érzések egészíthetik ki. Hiszen tanulhat a gyermek az iskolán kívül is vallást; ámde lehetetlen, hogy jó befolyással legyen az reá, hogy a vallást nem ott, hol minden szükségesre tanítják, nem az iskolában tanulja, mert onnan az ki van zárva, mintha nem volna a vallás oly szükséges a gyermeknek, mint egyéb ismeret.

— Ausztriában két nevezetesebb esemény történt közelebről. Egyik a szükségbelj polg. házasságra vonatkozó törvényszakasz módosításának tárgyalása. Ugyanis 1868 óta fenn áll Ausztriában a szükségbeli polg. házasságról szóló törvényczikk, melynek akkor van helye, ha a lelkész a polgári törvényben nem foglalt akadályok miatt tagadná meg az özszeesketést. Egy 1870-ben hozott másik törvény pedig a felekezet nélküli házasságokról szól, melyeket a polgári hatóság köthet, csak olyanok közt, a kik egyik keresztény felekezethez sem tartoznak. A polgári törv. 64. §-sa ily házasságot keresztényeknek nem enged meg. Arról volt szó tehát, hogy ezen §. akként módosíttassék, hogy vallásra való tekintet nélkül lehes-sen szükségbeli polg. házasságot kötni.

A képviselőházban, habár nagy vita után, keresztül is ment e t.javaslat. A felsőházban febr. 19-én kezdődött meg felette a vita. A bécsi polgármester kimutatta, hogy az 1870 évi, fentebb jelzett novella alapján a bécsi tanács előtt 382 pár kelt össze, ezek közül 3 pár olyan, kik valamenynyien keresztények voltak előbb s csak a házasság alkalmából lettek felekezetenküliek; 379 pár pedig olyan, melyeknél az egyik fél előbb valamely keresztény felekezethez tartozott, a másik fél zsidó volt, egy esetben pedig mohamedán. Ennél fogva 392 eset közül 379 eset bizonyítja, hogy a polg. tvk. 64. §-sa úgy is kijátszatik; tehát jobb azt eltörölni, mint hogy alkalmul szolgáljon arra, hogy megkerülés által tétessék hatálytalanná. A polgármester hivatkozott arra is, hogy szent Monikának és szent Clotildnak is pogány férjeik voltak, s mégis úgy éltek együtt, hogy szentekké lettek.

Kutschker bécsi érsek kikelt a t.javaslat ellen, fejtegette, hogy keresztény és nem keresztény között benső, valódi közösség nem lehetséges. Ha az egyik fél — kivált a nép alsóbb rétegeiben — a szombatot, a másik a vasárnapot ünnepli, az egyik oly ételekkel táplálkozhatik, melyeket a másíknak megenni nem szabad, stb., hogyan képzelhető ott valódi életközösség, minőnek a házasságnak lennie kell. Az érsek azt is tagadja, hogy kilépett vagy áttért kath. papnak szabad lenne megházasodnia. S a mi legfeltűnőbb, ellenzi a katolikus és más keresztények közti vegyes házasságot is, mert — úgy mond — ez által a házasság felbonthatlanságának elve Ausztriában meg lenne döntve, a mi 400,000 protestánssal szemben 19 millió katolikusra nagy megalázás lenne. Clam-Gallas tábornagy pártolta az érseket abból az indokból, mert az ő kathol. érzelmeivel az előterjesztett t.javaslatot nem tudja megegyeztetni.

Hiában szóltak ezután többen a t.javaslat mellett, a legerősebb indokokat hozván fel a t.javaslat czélszerűsége és szüksége mellett, hogy a polg. házasság az egyedüli eszköz a béke fentartására az egyház és állam közt, a conflictusok csak ez által kerülhetők ki, hogy Franciaországban, Belgiumban, a rajnai német tartományokban, Bajorországban, tehát a legkatolikusabb államokban részben már a múlt század óta fennáll a kötelező polg. házasság, s ott ez által a vallási élet semmi hanyatlást nem szenvedett, mert 100 házaspár közül biztos adatok szerint 96 pár a polg. összekötés után egyházilag is megáldatja magát stb., — mind hiába, a t.javaslat pár szótöbbséggel a felsőházban megbukott. Ellene szavaztak nemcsak a szélső conservatívek, hanem a szélső liberalisok

is, utóbbiak azért, mert a tjavaslat csak félrendszabályt foglal magában, ők pedig teljes kötelező polg. házasságról szóló törvényt kívánnak, minek előterjesztésére kérik a kormányt. Így buktatták meg a szélsőségek a mérsékelt közép úton járó kormánynak egy javaslatát, mely egy ideig a legégetőbb szükségen segített volna.

A másik jelentékeny egyh. esemény, mi Bécsben történt, az, hogy több, gr. Thun Leo-féle ultramontán feudális uri ember egy nagy katolikus gyűlést hívott össze Bécsbe e hó végire. E gyűlés programjaul sokféle nevezetes dolog emlittetik, pl. határozni a sajtó, iskola, művészet, társadalom, katolikus élet és kath. politikai egyesületi működés minden ágaiában s minden kérdéseiben. A felhívás aláírói azzal kezdik, hogy a korszellem erővel arra törekszik, hogy minden keresztény intézményt romba döntson (mintha csak a római allocutio viszhangját hallanók), s hogy az emberiségnek (talán a feudo-clericalisoknak) legszentebb érdekei forognak veszélyben; a ker. jog s erkölcsi világregnd alapját bolygatják folytonosan. Tehát a nagy gyűlésnek ezen egyiptomi csapások ellen kellene határozatokat hozni. E gyűlés összsejövetelét egy levélben maga a pápa is buzgóan ajánlja s dicséri a kitűzött szent czélokat. A meghívás az osztrák-magyar monarchia katolikusaihoz van intézve, s ez az, a mi nekünk, magyaroknak különösen feltűnik.

Mit akarnak ezek az urak? Talán egy kis németországi valóság-cultur harczot szeretnének éleszteni Ausztriában is, melynek elég kényes kérdése, elég gyenge oldala van azon kívül is? Talán egy Rómában készített szövevénynek egy szálát vették kezökbe? (Ez fatalis dolog volna). Vagy csak az a baj, hogy az alkotmányos aera alatt megunták ezek az urak a politikai tétlenséget, szerepelni kívánnának megint s az egyházi bajok firmája alatt keresik a rég elveszett básist, melyen megint talpra állhassanak? (Ez legvalószínűbb). Ám próbáljanak szerencsét a maguk módja szerint, ezzel most nem sok bajunk lehet. Azt azonban nem hagyhatjuk szó nélkül mi sem, hogy a magyar katolikusokat is be akarnák vonni a ligába. A magyar katolikusok elintézik a maguk dolgát külső segítség nélkül is; az egyházhoz való hű ragaszkodásuk mellett van bennök anynyi hazafui érzés is, mely megóvja őket valami kalandos külső szövetkezéstől. Nem is látszik semmi jele annak, hogy a fennebbi felhívás nálunk viszhangra talált volna. Csak a „Magyar Állam“ ultra kath. lap buzgolkodott az osztrák urak felhívása mellett, miért sok évi első munkatársa, br. Jósika Kálmán, ott is hagyta

azt; a magyar sajtó pedig egyhangulag a legkeményebben kelt ki nevezett lap perversus eljárása ellen.

— Érdekesnek tartjuk Montalembert, a hirneves francia katolikus írónak egy közelebbről nyilvánosságra jutott leveléből néhány sort közölni. E levelet a nagy nevű katolikus író halála előtt 5 héttel írta abból az okból, mert szemére hányták, hogy régebbi nézeteitől eltért. Montalembert tagadja ezt. „Hála az égnek — írja — soha sem gondoltam, irtam vagy mondtam valamit, mi a pápa személyes és elkülönített csalhatatlanságának, vagy a theocratiának, az egyház dictaturájának vagy Róma absolutismusának kedvezett volna. Most is, mint 1847-ben, kijelenti az állam és egyház viszonylagos incompetenciáját a maguk birodalmán kívül, a nélkül, hogy hozzá tenné, hogy kölcsönös függetlenségük tökéletes elkülönözöttségüket eredményezze. Azt mondta akkor, hogy a francia egyház meghalt, mert magát az állam szolgájává tevő. De miképen éledt fel újra? Nem vonakodom válaszolni, hogy a IX. Pius főpapsága alatti rendkívüli magatartásokra, gyalázatos és a józan ész, valamint az emberi nem becsületét meggyalázó doctrinákra. Nem mától, hanem 1852 óta harcol ő amaz utálatos politikai és vallási tévedések ellen, melyek e korbéli ultramontanizmusban öszpontosulnak. A legelismertebb csodálattal üdvözli az orleáni püspököt, a kinek volt bátorsága szembeállni a hizelgés, a csalárdság, a kétszínűség és szolgálalkúság árjával (az infallibilitás tanával), mely minket elnyeléssel fenyeget. Hála neki és hasonlóinak, a katolikus Franciaország nem fog sokkal Németország, Magyarország és Amerika megett maradni. Megvagyok győződve, hogy az ellenkező látszat daczára a kath. vallás, a nélkül, hogy dogmái fenséges változhatlanságában megtántorodnék, alkalmazkodni fog a modern társadalom elkerülhetetlen feltételeihez és mint mindig, az emberi nem nagy vigasza és világossága fog maradni. A nemes férfinak még több oka volna a keserűségre, ha ma élne s látná az ultramontanizmus folytonos erőlködéseit a korszellem világossága ellen.

— Franciaországban még mind tart az orthodox és liberalis protestánsok közt a keserű viszály. Amazok az állam segélyéből sem akarják részesíteni ezeket. Hiában, olyan az az orthodox keresztény szeretet, rideg, szűkkeblű; minthogy, szerinte, csak neki van igazsága, csak önmaga iránt ismer jogokat, másoktól még a levegőt is szeretné elvenni; ez az ő kegyessége. Egyébaránt a két prot. párt közti viszály az államsegély ügyében, most a francia kormány elébe került; majd csinál az igazságot a protestáns testvérek közt.

— Kell-e a bibliai csodákat az iskolában tanítani? e kérdés felett nálunk is nagy vita támadt a tiszántuli reformátusok közt. Kozma József, felső szabolcsi ref. esperes, azt találta kimondani, hogy a keresztény vallás örök dicsősége azokban a nagy és szent elvekben van, melyeket a Krisztus tanított; ezekre kellene tehát a vallástanításban súlyt fektetni s nem a csodákra, melyek ama örök és szent elveknek nem szolgálnak erősítésére, inkább elhomályosítására. Persze, hogy e felett nagy lett a Dr. Heiszler urék keserősége Debrecenben; ha egy dunavidéki ref. lelkész mondana ilyent, az még hagyján, ott már rég nem tiszta a levegő; de egy tiszántuli ref. esperestől hallani ily eretnokséget, az már merénylet. Nő hallott is ezért a jó esperes ur kemény dolgokat, s utoljára azt kérdezték tőle, hogyan képes továbbra is megmaradni papi állomásán? A kérdéses vitába azonban mi itt nem ereszkedünk, mivel az nem tartozik e szemle körébe. Csak annyit jegyzünk meg a vita modora tekintetéből, hogy hát mi is valójában az a sokat hangoztatott protestáns lelkiismereti szabadság, ha egy lelkésznek valamely vallási pontra nézve talán mások nézetétől némileg eltérő, de becsületes meggyőződését kimondani nem szabad? Vajjon a véleményeket tisztázni, a tévedőt meggyőzni lehet-e azzal a csalhatatlanságot követelő s eltipró modorral? Mi az a lelkiismereti szabadság, ha moczcanni sem szabad egy prot. lelkész lelkiismeretének? Bizony csak olyan szabadság az, milyent a vaticanban mérnek.

— Megérdemli, hogy feljegyezzük azt is, hogy ámbár a pápa évenként egy-egy tuczat hibornokot szokott kinevezni, Haynald érsek maig sem kaphatta meg a bibor-palástot. Mint a lapok írták, a mult hóban történt kinevezéseknél is szóba hozatott, de a pápa és Simeoni cancellar ugy nyilatkoztak, hogy Haynaldnak nem kellett volna 1870-ben a csalhatatlansági dogma ellen beszélni; ezért nem kaphat bibornoki süveget. Bezzeg kap sok obscurus jezsuita, kiknek minden érdemök a szolgálai engedelmesség s alázatos hajlongás. E tulajdonságokkal szemben az iskoláknak, közmívelődésnek s egyéb nemes érdekeknek tett nagyszerű áldozatok s érdemek semmit se érnek. Igy mérik az embert a vaticában.

— Az ó-katholikusok Svájcban tetemesen gyarapodnak a genfi canton ama határozata következtében, mely a canton özszes kath. gyülekezeteit az ó-kath. egyházhoz tartozóknak jelentette ki. Svájcban most 55 gyülekezetük s 17 egyesületük van.

— Román Miron, gör. keleti román metropolita közelebbről egy főpásztori levelet bocsátott ki; a bölcs főpap egyebek közt szeretetteljesen inti hiveit, hogy óvakodjanak a szédelgő politikától, vessék el a separatisticus eszméket, tekintsék Magyarországot közös hazájoknak, a magyar népet testvérnek s nem ellenségnek, a románok így többre mehetnek, netaláni méltányos óhajaik könnyebben teljesülhetnek. Igaz hazafiság s valódi bölcsesség szólott e körlevélből, hatását bizonyosan meg is tette, habár a brassói s azután a kolozsvári román intelligencia (!) a körlevél politikai vonatkozásait nem osztotta, azok ellen felszólt s kijelentette, hogy „szeretett főpásztorunknak“ nem tartozhatik feladatához politikai irányt szabni hiveinek. . . . Bezzeg volt idő, mikor ama intelligencia zarándokolt N. Szebenbe a püspöki oraculumhoz politikai oktatásért. Most már — úgy látszik — nagykorunak tartja magát ama bizonyos intelligencia, saját lábán akar járni s magas politikát játszani. Bizony pedig jó lélekkel mondhatjuk, hogy elférne rajtuk főpásztoruk bölcs intése s jóakaró útmutatása. Testvériség a haza népei közt, kölcsönös egyetértésre törekvés: csak e jelszókban lehet üdv s egy boldogabb jövőnek biztos alapja a románokra nézve is.

— Végül jegyezzünk fel két emlékezetes ünnepélyt, melyeket a fővárosi tanítók február hóban tartottak. Egyik Pestalozzi, a népoktatás terén e nagy reformátor halálának 50 éves évfordulója alkalmára tartott ünnepély, — másik a Ratio educationis című iskolaügyi királyi rendelet kiadásának 100-ik évfordulójára tartott ünnepély. Ez utóbbi rendelettel szerveztetett először Mária Terézia által a népiskolák s tanítóképezdek ügye Magyarországon. E szervezet noha inkább csak a kath. iskolákra vonatkozott, mégis nagy lendületet adott az iskolák fejlődésének általában, mert fölébresztette a protestans hatóságokat is e téren a feszített tevékenységre, s így országos mozgalom keletkezett iskolák alapítására s rendezésére. Ezért a Ratio educationis méltán tekinthető egy oly alapkőnek, melylyel hazánkban megvettetett az iskolai élet korszerű, újabb fejlődésének alapja. Mint ily nagyfontosságú momentum méltó volt arra, hogy 100-dos évfordulója nálunk a tanítók s tanügybarátok körében megünnepeltessék. Sikerült is mind a két ünnepély, tartalmas és tanulságos előadások emelték e kegyeletes ünnepélyek értékét. Bizonyára nagy erkölcsi kötelességet teljesítenek azok, a kik oly emberek s tények emlékéért koronként felújítják, a kik s a melyek korszakot alkottak olykor közmívelődésünk mezején.

Bny.

ÉSZREVÉTELEK A „ZSINATI IMÁK ÉS BESZÉDEK“ RE TETT ÉSZREVÉTELEKRE.

A Ker. Magvető 1876 évi 6-ik füzetében olvasható „észrevételek a zsinati közgyűlés alkalmával elmondott imákat és beszédeket tartalmazó füzetre“ czimű czikkre, — irányja nehézkessége, szavakat s félmondatokat szőrszálíig hasogatni akaró erőszakolt kritikája, önkényes félremagyarázásai, sajnálatra méltó félreértései, tudákos fontoskodása stb. miatt, — magam s a tárgy érdekében néhány észrevételt tenni szükségesnek tartom. Hogy amaz „észrevételeknek“, általam a zsinat első napján elmondott imára és beszédre vonatkozó részét a fennebbi pár sorban igazán és hiven jellemeztem: arról meggyőződhetik mindenki, a ki amaz imát és beszédet olvasta vagy hallotta, s a ki az „észrevételeket“ amazokkal egybevetni próbálja. Azonban jellemzésünk helyességét ellenészrevételeink folytán be is fogjuk bizonyítani.

Mindenekelőtt mondjuk el saját véleményünket az imáról általában, „Te pedig mikor imádkozol, menj be a te titkos házádba, és ajtód bezárva imádjad a te atyádat, a ki titkon vagyon, és a te atyád, a ki reád néz titkon, megadja neked nyilván a mit kérsz“; így tanít az imádkozás legnagyobb és valódi mestere. Tény is az, hogy valódi lelki imádkozásnak legméltóbb temploma a magány s a legfőbb papja: minden egyes egyén. A magány imája rövid, egyszerű, de szívből jövő — a lelkiismeret közvetítő beszéde Istennel. Az ima célja nem egyéb mint az elmélyedés és a léleknek legmagasabb eszményébe merülés (áhitat) által isteni lényegünknek a testiségből ki- s a legfőbb lényhez fel-emelése, tehát emberiségünk nemesítése, magasztosítása, istenesítése. E célra templomi imában főszköz: az Isten nagysága, műveinek meglepő nagyszerűsége és szépsége, a történeti lefolyt események, az ember testi és szellemi tulajdonai, erényei és hibái feletti elmélkedés, s az azok szemlélésébe merült lélek gondolatainak nyilvánítása. A magány imájában az áhitat mellé önként csatlakoznak a remény és hit sugallatai: az ohaj, a kérés. Ugyanez a templomi imának is egyik alkotó részét teszi.

Az ima céljának s e cél eszközeinek ilyen felfogása vezetett engem a szóban forgó ima írásában; jól tudva s érezve azt, hogy, ha egy templomi ima, — mely lényegében nem egyéb a magány imája általánosításánál — a hallgatók nagyobb részében legalább az „ünnepeles“ érzetét fölébresztette: nagy célzt ért el.

E felfogás okozta azt, hogy a valló rész, mely a modernebb imákban különvált ^s a más két részzel „arányos“ darabot még a „szakírók“ imáiban sem alkot, az első — magasztaló részbe — olvadt bele. Másik vezetőm volt az alkalmosság, melyet egy unitárius zsinaton mondandó ima szükségessé tesz. Harmadik volt, a nyomban következő beszédhez alkalmazkodás. Hogy e hármas célnak megfelelőleg irt ima menyinyiben mondható sikerültnek: abban bíró lenni nem akarok; de hogy egy *physicomathematicus* egyetemi tanárságát az „arányosságot“ benne feltalálni nem tudta s ama hármas indokot át nem látva, a gondolatokat rendezetleneknek mondja: azt természetesen találom. Hogy az ima kezdetén, Isten mint „okozó hatalom“, mint „örök élő ész“, mint „öntudatos akarat“ s ezeket együtt véve, mint „bölcseiség“ iratik le — ezekben a „sok tárgymásítás“ miatt „a szabatosság hiányát“ E. ur szembe tünően érzi, s azt a kifejezést, hogy „az emberiség történetében az események fonalát Isten ujjai fonták“ — antropomorphismusáért megrójjá; de szembe tünően nem érzi s „észre se veszi“ E. ur azt, hogy az ima magasztaló részében Isten úgy iratik le, mint a ki a természetben nagy, az emberiség történetében nagyobb, s az emberi egyénben s annak nemesebb érzelmeiben — a humanitásban — legnagyobb. Mindezekben s tán a folytatásban is egy kis érezhető rendet s összhangot mégis csak fel lehetne fedezni; s az a „sok tárgymásítás“ se hibáztható, mert a csak „uram, uram!“ kiáltásban semmi szépséget se látunk, bármennyire tessék is az E. urnak.

E. ur hibáztatja az „akarat“ előtt a „szabad“ jelzőt, idézván tontos képpel Herbart és Leibnitz értelmezéseit az akaratról. Az egészből az tűnik ki, hogy E. ur nem azért idézett, hogy állítását bebizonyítsa, hanem azért állított, hogy amaz idézeteket, melyek által roppant széles ismeretét a világ előtt tán fitogtathatja, megtehesse. A minden nemzet nyelvén meglevő szabad akaratnak ily kitörölni-akaráására — miután a szerkesztők is ellenvéleményt nyilvánítottak — nem is kellene mondanunk semmit. Azt a megjegyzést mégis megteszszük, hogy E. ur vagy nagyon „vagyott“ (Herbarttal) észrevételei megírására s így követte ő s z t ő n é t, akarat a s z a b a d nem levén, — vagy a beszédek olvasása közben ötlött eszébe a gondolat, s így követte értelmét, reflexioi aztán készen levén a szándékkal; és így, ha az első esetben nem is (s ezt ha annyira kívánja, el is hiszszük), de a másodikban tán E. ur akarat a s z a b a d volt abban, hogy megírja-e vagy ne?

Ennyit a könyörgésről, melyről nem önmagunknak eulogiát irni volt célunk, hanem az, hogy E. ur akaratos — bocsánat! — ösztönszerű s erőszakolt bírálatát, — ha tán van a ki úgy fogná fel mint ő — gyengítsük s egy kis felvilágosítással szolgáljunk. Ugyanezt fogjuk tenni a beszédnél is.

A beszédre vonatkozó észrevételeknek 5 első sora el-

ismerő s dicsérő. Ugy látszik, hogy ezek megírása közben E. urnak akarata nem volt szabad, mintegy akaratlanul kifejezést adván a hatásnak, melyet a beszéd kezdetének „zamatossága” s „tisztá folyása” reá „kellemesen” gyakorolt. De csakhamar győzött az önkény, valószínűleg az „erős” akarat s a tovább következő három, nehezen érthető sorban (mert érthetetlen irány tekintetében E. ur példát ad, hatalmast) olyas valamit „vétet észre”, mit én, a menynyire érteni tudom, gyanúsításnak olvasok ki. És erre, miután a „Magvető füzetekben” még e beszéd alapeszméihez „hasonlókra” se találtam, miután megvagyok győződve, hogy tudatosan ama füzeteknek egyetlen egy sorát se használtam fel soha, miután tudom, hogy ha csak alapeszméket vettem is át, azoknak forrását megneveztem, vagy idéző jelek által biztosítottam — ezeket tudva, csak annyit mondok, hogy a mily rút és megbélyegző a plagium, ép oly rút s tán rútabb és aljasabb az alap nélküli, a be nem bizonyítható s így nemtelen gyanúsítás. Erre felelheti E. ur, hogy ő csak „hasonlók”-ról beszélt, s hozzá tehetnök, hogy ugyanazon tárgyról bajos lenne két beszédet írni, melyben az alapeszmék némileg hasonlók ne lennének, s hogy E. ur is azt prédikálja még e bírálatban is — értve azt a részt, mely eredeti lenne — a mit sokan és sokszor prédikáltak. Ez mind lehet igaz, de gyenge érv ily komoly kérdésben. Ép azért, bármi mentsége lehetne is, mi é pár zavaros sort, rossz akaratú gyanúsításnak — hogy nagyobbat ne mondjunk — tartjuk s mint ilyet a fennebbi okoknál fogva saját fejére viszszadobjuk.

Hogy a beszédben „a logikai rend s fejlődés” menynyire van meg — azt ítélje meg a szives olvasó magából a beszédből s ne E. ur után.

Hogy a „hasonlatok” Martineautól kölcsönöztettek, azt is honnan állítja, mikor szerző nyíltan megjegyzi, hogy csak a hasonlatok „alap gondolatait” vette át, vagy inkább eltanulta a tanítvány tanáratól, s megjegyzése által is csak hálás elismerést kívánt nyilvánítni?

Ama hasonlatokban egyebek közt ez van mondva: „ha áll az, hogy a természet nagy lönyvének megírására nagyobb értelem kellett, mint annak olvasására: úgy nem az oktalann anyag az, mely önmagát gondolja, hanem amaz isteni értelem stb. stb.” E. ur azt mondja, hogy a hasonlatok igen szépek, de bizonyosságukat a kezdetükre állított „ha” szócska erősen csökkenti. Na már, ha E. ur így van vele, akkor csak maradjon „álláspontján”, mely materialismusra hajlik, lehet, hogy öntudatlanul. A ki kételkedik abban, hogy a természet nagyszerűségét az embernél (mely olvasása) nagyobb értelem alkotta (irta): az olyan ember ne szóljon az isteni, vallásos dolgokról, s a hívők nagy sergének lelki nyugalmát ne zavarja meg ily „észrevételekkel”. Az ily skeptikus gondolatoknak ezen egyházi füzet lapjai soha sem voltak nyitva — kivéve megzafolás végett — s reméljük ezután se leendenek. Mi

minden józangondolkozásu emberről felteszszük, hogy ama „ha“-nak igazat ad; tételünk nem állítólagos, hanem csak feltételes, hogy annál engedékenyebb s megnyerőbb legyen. A ki tagadja, azzal nincs miért tovább szóba állanunk.

A hasonlatokban tovább ez áll: „valamint tevékenységünk s akaratumk gyakorlatában hatalmat fejtünk ki, melyről tudatumk van s mely eredményt idéz elő: ugy a nagy mindenségben az okozó hatalom, az erő — nem esetleges működés, hanem egy öntudatos akarat, mely a működések elébe örökös célokot tűzött ki. Az akarat anynyi mint értelem és szándék“. E. ur itt azt jegyzi meg, hogy az akarat értelmezése „nincs semmi összszefüggésben a hasonlatokkal“. Szegény E. ur! Itt valóban könnyű lenne satyrát irni, hanem inkább sajnálkoznánk az ily szemmel látó, észszel nem észlelő „észrevévő“. Azt észrevette E. ur, hogy az okozó hatalom az erő akaratnak van nevezve; de azt az ő „álláspontjából“ nem vette észre (gyarló materialista!), hogy ellenfeleink — a materialisták azt mondhatják: „ha akaratnak nevezitek is, mégis csak vak, csak véletlen, csak esetleges az (vagy E. ur szerint tán ösztönszerű), — ezért van az a helyes és nemcsak összszefüggő, de szükségképen oda tartozó értelmezés, hogy az akarat anynyi mint értelem és szándék. Hasonlóan, nem látunk semmi „eszmezavart“ abban, ha, az E. ur játszi gúnyja szerint, ezen állításban: az Isten öntudatos akarat, az akarat helyébe helyetteseit teszszük t. i. értelem és szándék, és így előáll a tétel: isten anynyi mint öntudatos értelem és szándék. Mi épen ezt akartuk elérni, s a „kevésse kívánatos eszmezavart“ az E. ur fejében találjuk. Mert sem az értelem nélküli, sem a szándék nélküli cselekvés erkölcsileg érdem- vagy hibául beszámítás alá nem esik. Természetesen E. ur „álláspontjánál fogva“ fogván fel az akaratot, különösnek találhatta (s ugy is van) a gondolatot, hogy isten anynyi mint ösztönszerű erő, vagy önkéntelen vágy. — Az a tétel is, mely Senecától van idézve nyomban a fennebbieik után — mint az előbbieik összszegezése — teljesen összszefügg azokkal, ép ugy mint összszeadandó $1 + 1 + 1$ összszefügg az $= 3$ eredménynyel. Mert ha isten (a mint a beszédben állitva van) anynyi mint élő lélek, végtelesen ész, öntudatos akarat, — ezeknek egybefoglalásakor miért ne mondhatnók röviden (Senecával), hogy „a mi az emberben a lélek, az az isten a világban“, és hogy miért nincs ezekben semmi összszefüggés: azt mi nem, s E. ur még kevésbbé tudná kimagyarázni.

E. urnak tovább következő észrevételei saját értetlenségét s a rosz akaratot (ha ily jelzöt tehetünk az akarat elébe) még jobban bizonyitják, anynyira, hogy csaknem kritikán alól állanak. Ugy látszik, hogy a világhírű nyelvész Müller Miksát is csak az éleztalaplakból ismeri. Ezt meglehetne bocsátani, de a gunyolódást, ha

tudatlanságból ered is, nehezen hagyhatjuk szó nélkül. Később rátérünk. Itt csak arra teszünk megjegyzést, hogy E. ur e tételünket: „Istenről eszméink, mihelyt kiejtjük, változtatják színöket sth.“ hibáztatja. Szegény feje! nem érti a dolgot. Hogy is értené? hisz minden pap prédikálja, hogy az Isten megfoghatatlan, leirhatatlan. Az író is csak annyit akart mondani, hogy bármily magasztos gondolataink s eszméink vannak is Istenről: azokat valódi fenköltésükben kifejezni s a realitásnak kellően megfelelőleg körülírni egyes emberek sem tudják, s a nagy tömegben, mely eltanul és utánoz, a legmagasztosabb eszmék még inkább elhomályosulnak, eredetiségökből kivetköztetnek, tisztaságukat elvesztik. De szükségtelen is a magyarázat; E. urnak ugy se fér a fejébe; más olvasó pedig, mind az ama sor előttiékből, mind az utánavalókból (minthogy a beszédben bőven kifejtve vannak) azonnal látja és érti. Erről megvagyok győződve, s így a megrovás csak E. ur ellen bizonyít.

Azt a vádat, hogy író a különféle philosophiai iskolák elvei után kapkodnék s hozzájok tulságosan ragaszkodnék, minthogy ez a kettő együtt meg sem állhat — mint alaptalan állítást visszautasítjuk. Hogy magasztos eszme a beszédben ne lenne: azt czáfolja meg, ha teheti, maga a beszéd.

„Arra utalás végett“, hogy E. ur elveit s utasításait csak ott használja s mutassa be, a hol szükség van reá s akkor is ugy, a mint azok a dologra tartoznak, — megjegyezzük, hogy utalásai bizonyítása szerint az E. ur gondolkodásának „typusai“ nagyon is „gyermekkoraiak“, s képzeteknek „jegezei“ nem a szabályos, hanem a háromhajlásu rendszerbe tartoznak, feltéve, hogy legalább jegecednek. A ki az E. ur „elfoglalt álláspontján“ áll, az-az, a ki a vallásos eszmék alapjának magyarázását is (levén tán ő maga is physicus) Tindaltól, Darwintól s a természettudományokban elismert más tekintélyektől veszi: utalásainak, ha megértheti s ha azután saját eszével is élni tud, vehetné valami hasznát. De mi, a kik nem tartjuk a vallást csupán az érzékek csiklándoztatásának s az idegek rángatózásának, soha se fogadjuk el azt az állítást, hogy „az emberiség (vagy akár egy gyermek) érzeményei, érzései és vágyai — bármikép jegecedjenek is „eredeti typusaik megtartása mellett“ — „a megtalált természeti személyeknek egy kútfőt teremthetnének“. Hasonlóan, a szemlélődést se tartjuk pusztán az érzékek gyönyörködtetésének. Az az „elmélázás“, az a szemlélődés, az az érzés, érzemény és vágy, melylyel az ész és annak reflexioi együtt nem járnak: a természeti tárgyakat s tüneményeket nem személyesíthetik; mert a személyesített tárgy v. tünemény nem lehet egyéb, mint önmozgó s egyebet mozgató (tehát egy vagy más okozatra nézve) ok, az okosság elvét és törvényét pedig csakis az ész hordja magával s alkalmazza is minden személyesítésnél; s a személyesített többnek egygyé változtatása csupán az ész dolga. Mi e

sorokban a személyesítést az E. ur által ugynevezett „vallási megszemélyesítések“-re értettük és alkalmaztuk. Ezt azért kell megjegyeznünk, mert oly érthetetlen okoskodással pöfög az „utalás“ nagy részében különösen, melynél különbet a L. J. által irt: „a nap és föld együttes életé“-ben is alig lehet találni. Nem is hiszszük, hogy ez író — mint physicus — ne tanulmányozta s irányát el ne sajátította volna. „Utalásai“ két első pontjából azt is lehetne gyanítani, hogy az emberiségnek volt oly időszaka, melyben az csak „érzéseinben élt“. Erre azt mondjuk, hogy ily állapotban az nem volt emberiség, mely szerintünk az öntudattal kezdődik, s így természetesen személyesíteni se tudott, s csak „érzéseinben élve“ személyeket nem találhatott, még kevésbé egy „kút-főt“ azoknak. Ily állapot lehetett tán az ember majom-kora (ha volt ilyen kor), vagy Ádám apánknak az esés előtti életszaka, mely esést tán leginkább tekinthetnénk az öntudat és istentudat felébredése (ha jobban szereti: előállása) perczének; mely bizonyítja, hogy az isten-megtalálás legfőbb útja a lelkiismeret vagy magasabb öntudat.

Mi igen is hiszszük és állítjuk azt, hogy az emberben természetileg (tehát születésénél fogva) benne van a vallásos érzés vagy ösztön, melyet a természet jelenségei, tüneményei saját gyermekében fölbresztenek. Állítjuk, hogy ez érzés kezdetlegességében egybeesik a félelem, vágy vagy hála érzéseivel (akár a függés érzetével), de ez érzések magukban még nem alkotnak vallást, míg az érzés és gondolat — a szív és ész öszhangja, a lélek, annak alapot nem szolgáltat; a mely esetben pld. az isten érzet istentudattá lesz, értve a szót legprimitivebb jelentőségében. Ily értelemben az isten eszméje — ha úgy tetszik — „innata“. Ily értelemben tehát „az isten eszméjének alapja a lélekben van“, s ezt újra és újra állítjuk, s újra meg újra helytelenek mondjuk az észrevételt, mely szerint tételünket E. ur önként eleendőnek mondja. Az ő „utalása“ szerint igaz, hogy elesnék az egész isteneszme, mint elesett maga az utalás írója. Ily tételért s annak egyházi beszédben írásáért s templomi szószéken előadásáért az anynyi ezer meg ezer ker. pap közt aligha volt valaha egy is megróva, s ép ezért, csak az észrevevőt és „álláspontját“ s nem a dolog érdemét tekintve, nem is vettük volna beszámítás alá esőnek. Azt mondhatja E. ur, hogy mi a „lélek“ értelmét némileg az ő körülírása szerint fogtuk fel s így az ő bírálata is itt mentve van. Igaz; de hátha a lélek anynyi mint ész, akkor az isten eszméjének alapja nem az ész lesz-e!? Lehet-e s volt-e valaha eszme, melynek alapja nem az ész lett volna!?

Még csak egy megjegyzésünk van az „észrevételekre“. Azt írja E. ur: s végre megfelelné (a beszéd) a czimnek, nem negélyezve (!) a művészet és költészet alkotásait, melyeket a vallásiak nem hogy túlszárnyaltak volna, miként alap nélkül állittatik, hanem azokkal egészen egy körbe: a széptaniba esnek“. Föltéve, hogy a

mint a köztelenül következő szavak értelméből kivehető, E. ur a „negélyezés“ alatt lenézést, fitymálást értett: lássuk, mielőtt itél-nénk, ide vonatkozólag mi áll a beszédben. Ott szóról szóra ez van: „A művészet és költészet is szül nagy eszméket, de főnn len-gő szárnyaikkal is alig érhetik utól magas röptü anyjukat — a vallást“. Állítottuk tehát, hogy túlszárnyalta a vallás a másik ket-tőt, de hol áll az, hogy nem egy körbe tartozik azokkal? Ki fog-hatja ránk a fennirt állításból kiindulva józan észszel azt a sület-lenséget, hogy az anya a leányaival nem egy körbe, egy nembe tartozik? Ezt tovább bizonyítani szükségtelen. S hogy a vallás va-lóban „magasröptü anyja“ főnlengő szárnyu leányainak (költészet, művészet): ezt tán E. urnak bebizoyithatjuk, kérdve, hogy vajjon a világirodalomban a költészet legkitünőbb alkotásai (Homer, Mil-ton, Dante stb. művei), az utólérhetlen görög szobrászat, a festé-szet, a zenészet (nagyszerü Te Deumok, oratoriumok stb.) legma-gasztosabb eszméiket s eszményeiket nem a vallástól vették-e!!? Biz így van ez uram! De ha az embernek egy téren, se kellő ismerete nincs, se a maga eszén járni még nem próbált s mégis egy-szerre mint kritikus akar fellépni: fellépik (mert új emberek elől a tért elzárni nem szokták, s helyesen) s elmondva mindent, a mit tanult, olvasott vagy tanáraitól hallott — akár oda tazto-zó akár nem, — az eredmény = ignotos fallit, notis est derisui.

Ellenészrevételeimet tovább nem folytatom. „Arra utalás vé-gett“ azonban, hogy E. ur beszédem rendetlen rendszerét mi-kép foghatná fel legtalálóbban, megjegyzem, hogy én az alapigéket akartam feldolgozni, s csak miután ez megvolt, adtam a címet, hogy a szokásnak eleget tegyek. Látható ez onnan, hogy az egész, loszszu alapigéből tán egyetlen mondat sem maradt ki, mely fejtegetve s ha tán kitéréssel is, felemlítve s némüleg körülírva ne lett volna. Az apostol önalkalmazását bővebben fejtegetni alka-lom- s időszertünek találtam. Azután kiemeltem két lényeges pon-tot — a kettő között egy kis kitéréssel az alapigék kedvéért — u. m. „isten a természetben“ és „isten a humanitásban“. Hogy eze-ket nem az E. ur „álláspontja szerint fogtam fel, arról nem tehe-tek. Szerencsémre, vannak, kiknek így is tetszett a kidolgozás. Vé-gül fejtegetni próbáltam: mi az Isten lényegileg, böl-csészeti, történelmi és lélektani (e két utolsó szó a nyomtatásból ki-felejtődött) szempontból. E pont alatt volt elősorolva röviden — mert a beszédnek nemcsak enynyi czélja volt — az Istenről való felfogások történeti különválása s tovább fejlődése, azzal a meg-jegyzéssel, hogy ez mindig arányban van az emberiség haladásával. Az E. ur „utalása“ láthatólag csak erre az egy pontra vonatkozik, s más „álláspontból“ egy más beszéd tárgyát képez-hetné (többek közt br. Bunsen 3 kötetet irt erről. — Hogy a be-széd teljesebb legyen (én legalább ilyenek akartam), oda csatol-tam az Isten felőli két legfőbb kérdést: hány az Isten? és mi az Isten? feelve az elsőre egy Müller Miksaféle tétellel,

hogy az Isten eszméje eredeti tisztaságában (tehát szülemlésekor) „se nem monotheisticus, se nem polytheisticus stb. s hogy a tétel önmagának nem „ellentmondó“: a tovább következő sorokban ki magyarázni próbáltam. Nem is talál abban „ellentmondót“ senki, a ki saját eszével ellentmondásban nincsen. Tudhatná E. ur (s ha tudná, nem gunyolódnék vele), hogy a nyelvtudománynak is vannak sarktételei, igazságai, melyek ép oly erősek, mint a természet-tani törvények és tételek, s a melyeknek ereje és módja szerint fejtegetve pld. a mythológiát, épen Müller Miksa meglepő eredményt mutatott fel, melyből E. ur utalása első részét érthetőbben s helyesebben irhatta volna. Ugyanez írónak vannak remek értekezései s könyve a vallásról, mint tudományról is. Ezeket se ártana ismerni. Én egy nyelvtani tételt, egy törvényt, melyet már első olvasásakor igaznak s megdönthetlennak elfogadtam, idéztem beszédemben, azt remélve, hogy egy ilyen a skeptikusok és a bigot-tak előtt erősebb érv lesz, mint a megszokott, közönséges állítások, melyekkel szemben kibuvó lyukaikat már jól ismerik. — Aztán idéztem mindkét kérdésre nagy mestereink vélekedéseit és szavait. Végül, az alapigékhez szorosán ragaszkodva, idéztem azon költők egyikének himnusát, a kikre az apostol hivatkozik. Ez volt beszédem rendje.

Magam s az igazság iránti kötelesség teljesítéseül ennyi elég lehet. Hogy e sorok elején adott jellemzésemet s tán ennél többet is, bizonyítottam-e — ítélje meg az olvasó.

Derzsi Károly.

VIDÉKI LEVÉL.

Deésfalva, 1877. április.

Egyházam beléletéből egy nemes célérti lelkes fellángolást és a cél megvalósítására tett szent fogadást, erkölcsi kötelezettséget kívánok az alábbi sorokban nyilvánosságra hozni.

Ha valahol, Deésfalván sok esetlegességnek volt és van a belső emberi fizetés kitéve. Ugyanis ez szántókból és kaszálókból áll, melyek dolgoztatása rendkívül sok időt és munkát igényel és az embert sok szellemi munkálkodástól elvonja, s mind e mellett is a jövedelem nagyon változó. És most újabban az a nehézség is járult a dologhoz, hogy a tagosítás, mely községünkben nem rég hajtott végre, az ekklézsia részére nem valami szerencsésen ütött ki. A 36 hold szántó és 24 hold szénatermő hely, mely fekvőség az egyházi szolgák és az ekklézsia közt illő arányban van megosztva, tetemesen kevesebb jövedelmet ígér. A tag nagyon hozzáférhetlen helyen fekszik, úgy hogy a trágyázás, mely pedig terméketlen talajánál fogva elkerülhetlenül szükséges, nagyon bajossá vált. S most az ekklézsia évi költségére szükséges 150—160 frtot az ekklézsiai földek nem hajtják be, és a pap és mester csúrébe is kevesebb kalongya kerül be mint eddig. Aggodalom fogta el e miatt egyházunk lelkesebb tagjait, és e bajon segitendő s a belső embereknek is magasb és állandóbb jövedelmet biztosítandó, egyházunk husvét másod napján tartott nagy gyűlésén, a hivek áldozatkész beleegyezésével elhatározta: hogy az ekklézsiai földeket ezentúl nem adja részibe vagy bérbe, hanem pénzen vett trágyával megtrágyázza, az ekklézsiaibeli emberek pedig közösen megszántják, bevetik és betakarítják. S az ily úton bejött termények ára felerészéből az évi kiadások fedeztetnek, a másik része meg mint külön alap bankba kezeltetik, s kamatja legelsőbbben a mustbér megváltására fordítatik, és pedig azért legelsőbbben erre, hogy a mustbér megadásánál a szőlőtermés csalóságai miatt nagy hátrányokat tapasztaltunk, azután pedig a csőstörökbúza és végre a kalongya s kepe megváltására. A befektetett tőke mindaddig fog növeltetni, míg a papnak minimum 800 frt, a mesternek pedig 400 frt évi készpénz fizetést biztosít.

Tudom, sokan kételyeket támasztanak a lehetőség felől. Magam is látom, hogy csak hosszabb idő fogja meghozni a kívánt eredményt, de én még is teljes reménnyel vagyok ez ügy iránt annál is inkább, mert élén egy tevékeny, lelkiismeretes, önzetlen lelkű, erős unitárius férfiú tkts Járai Róbert ur áll, ki, mint indit-

ványozó a bizottmánynak is feje, egyházunknak mindene, szemefé-nye. Isten áldja meg a nemes indítványozót és társait és juttassa sikerre munkájokat, a melyért találjanak önszivökben jutalmat.

Helyén lesz itt még szólanom az egyetlen egy családból álló abosfalvi leányekkléziánkról is. Erre nézve a kepevátság már végrehajtatott még 1872-ben a következő intézkedéssel: „Az abosfalvi vágyon kebeleztessék a deesfalvi egyház közvagyonába s az abból folyó jövedelemből 24 o. é. frt. a pap és mester közt egyenlő menyyniségben minden évben fordittassék az abosfalviak által eddig fizetett bérvátságául, mi által jövőre abosfalvi hitrokaink a bérfizetés alól teljesen fölmentetnek. Továbbá a nevezett birtok jövőre való használatára nézve ugy intézkedtek, hogy az abból befolyó jövedelem mig 100 o. é. frtig növekedik, tőkésitendő, s akkor vagy valamely pénzintézetnél kamatozás végett leteendő, vagy pedig értékpapirok vásárlandók, s valahányszor egy ily ősz-zeg ily módon egybegyült, annak jövedelme évenként a pap és mesternek egyenlő arányban kiadandó, még pedig mindannyi-szor előbb két legszegényebb félbéres s később hasonló sorsu egész béres bérvátságául, s ezen kezelés mindaddig folytattatik, mig ezen egyházban az összes bér teljesen megváltva lesz.

Az abosfalvi fekvőség 4 hold szántó, mely nemcsak a pap és mesternek határozott 24 frtot hozza be, hanem még azon felül is, miből ez ekkléziának a maros vásárhelyi takarékpénztárban levő őszzegecskéjét, mely ma 119 frt 71 krt tesz, növelgetjük, hogy idővel a teljes kepe megváltást ez is elősegitse.

Anya- és leány-ekkléziánk e törekvéseit a kepe megváltásra nézve valóban nem lehet eléggé méltányolni.

Mi csak szerencsét kívánunk a megtett lépéshez s áldást a hozandó munkához.

Sándor Gergely.

KÜLÖNFÉLÉK.

Spinoza kétszázados évfordulója. Hágában febr. 21 kén a nagy hollandi bölcésen halála kétszázados évfordulóját tartották meg. Az ünnepély méltó volt a nagy szellemhez. Európa és Amerika legjelesebb bölcészei mind ott voltak személyesen vagy képviseletileg hódolni a modern philosophia ez egyik legnagyobb mesterének és a rationalistikus vallás ez egyik legigazabb profétájának. Örvendünk, hogy a magyar bölcészeti társulat is legalább táviratilag részt vett az ünnepélyben.

Loyson Hyacinth (egykor Hyacint atya) április 15-én tartá első felolvasását Párisban. Ez valóságos esemény volt, részint mert az egykor hirneves és bámult szerzetes, most apostata nyolcz évi távollét után először hallatta egykoron nagyhatása szavát; részint a francia-

országi társadalmi viszonyokért és az ultramontanok és szabadelvűek élessé fejlődni kezdő viszonyánál fogva.

Midőn Loyson Hyacint engedélyt kért előadások tarthatására, a kormány hosszasan tárgyalás után csak azon feltétel alatt engedte meg, hogy vallásról ne beszéljen. Liberalis kormánynak ily repressiv eljárását csak az a jó szándék igazolhatja, mert minden áron iparkodik, hogy a polgári átalakulás forrongásában a vallási kérdés acutussá ne váljék. A kormányi engedély szerint tartandó három felolvasásának tárgya: az igazság tisztelete, a család reformja és az erkölcsi válság.

Az első conferentia nagy érdeket költött; sokan tüntetésre számitottak, de csalódtak; volt ugyan hallható néhány fűty, de azonnal általános tetszés és taps nyomta el; az ultramontanizmusnak nem sikerült zavart idézhetni elé; lehetetlen volt oly hallgatóságot félrevezetni, mely Páris legmiveltebb osztályából alakult.

Igérétéhez képest a felolvasó minden politikai és vallásos kérdés tárgyalását mellőzte, alig engedett meg magának néhány czélzást s azt is inkább személyére vonatkozólag.

Értésülésünk keretéből nem követhetjük a szónokot fejtegetéseiben. Tárgyalása első részében leguagyobb hatást gyakorolt az a passus, hol a transformizmusról beszélt. Szerinte ez hypothesis ugyan, de olyan, mely méltán követelheti a tudományban jogosultságát, a melynek sok szolgálatot tett habár ez elitéli; de legyen bár igazság e hypothesis, abból semmi következtetést sem lehet vonni a [spiritualismus és kereszténység ellen. „Mi jelentősége van annak, hogy az ember a majomból lett; hiszen a Genesis szerint csak a föld porából, szerves anyagból származott; mindegy. Anynyi bizonyos, hogy történelmünk egy nagy jelentésű pillanatában egy lehellet érintette e névtelen lényt, s ember lett belőle, mely a Jehova képét viseli, s alapjában vallásos s várja a halhatatlanságot.“ Nagy sensatiót keltett még a következő nyilatkozat: „A világ fejlődése kezdetén a jövőt rejtő színtelen és rémitő cella előtt szükségképen fel kellett tűnni egy souverain beavatkozásnak, egy oly hatalmas szellemnek, mely a világ törvényeinek megállításában hatalmasabb legyen mindazon emberi szellemeknél, melyek azokat megmagyarázni iparkodnak.“

Beszédének e részében kiválóan korunk scepticismusát és az újabb bölcseslemnek az absolut iránti esengését itéli el, mint a mely az életet reményvesztetté és szomoruvá teszi, míg ellenben az igazság gyönyörűsége. Gaudium de veritate conceptum.

A második részben a szónok az igazság győzelmének akadályait vizsgálja; szerinte két akadály van: a csalhatatlanság és a martyrságróli téves fogalom. Mindnyájan azt követeljük, hogy csalhatatlanok vagyunk.“ Pius pápa, ki személyesen hiszi és formulázta is, egyszerűen csak kifejezést adott annak a csalhatatlansági hitnek, mely az önök szívében épen úgy meg van, mint az enyimbem“.

A martyrságróli önmehtagadásról fogalmunk téves. A világ többre becsüli a hypocritát, mint a megtérőt. „Sokat beszélnek az apostasia

cynismusáról; helyén van, az apostasia kérdésében. De van egy ennél gyakoribb s nem kevésbé veszélyes cynismus — a képmutatásbani cynismus. Egy Tartufe sem vallotta be soha, hogy ő Tartufe“.

Ezen alig körvonalozott előadás nagy érdeket keltett, a mit kétségkívül emelt az az üldözés, mely a szónok ellenében foly.

B. Baldácsi Antal ur, kinek páratlan alapítványáról folyóiratunk múlt évi folyamában emlékeztünk, ezen alapítványát f. évi márcz. 20-ról kelt ajándékozási szerződésnél fogva ujabban több mint ezer catastr. hold fekvőséggel gyarapította. E nemes ténnyt mi is ismételt hálás köszönettel jegyezzük fel.

Iffj. Fretwell János, e fáradhatlan emberbarát, a mint értesülünk, májusban Amerikából Londonba jő át, hogy ott az „angol és külföldi unitárius társulat“ gyűlésén részt vegyen. Fretwell ur lázas tevékenysége valóban bámulatos. Ő mindig útban és mindig munkában van. A hol őszinte keresztény testvériesülesről és szabadelvű mozgalmakról van szó, őt mindenütt ott látjuk. Most a nevezett meetingen, majd a németországi prot. egylet gyűlésén, majd magyarhoni, majd amerikai özszejeveteleken találjuk. Isten kísérje mindenfelé e nemes férfit utjában és koronázza sikerrel működését.

Iskolai alapítvány. Özv. Gálfalvi Imréné szül. Sala Károlina ő nagysága a f. év folytán jan. 19-én Kolozsvárt elhalt Nagy Sándornak, Kaali Nagy Dénes és Gálfalvi Anna I-ső gymn. oszt. tanuló fioknak emlékére kolozsvári főiskolánkban egy 500 frtos alapítványt tett, melynek 5%-os kamatja havonkénti részletekben kiadandó egy I-ső gymn. osztálybeli kitünő szegény tanulóknak. A nemes sziv a fájdalomban is nemes tettekben nyilatkozik s mi a mily őszinte részvételt osztozunk a gyászoló család bánatában, oly őszintén óhajtuk azt is, hogy ez emlék is szolgáljon balzsam-olajul az érzékeny veszeteségre

Necrolog. 1. Nagy Lajos, dicső-sztmártoni tanító, f. évi jan. 13-án tüdősróvadás következtében megszűnt élni. Az elhunyt alig vala 26 éves. Halálát egyháza, melynek 3 évig jó és lelkiismeretes tanítója és énekvezére volt, szerető anyja és testvére Ürmösi Kálmán, tarcsafalvi pap, fájlalják első sorban Béke sirja felett és vigasz a síróknak!

2. Harczói Gálfalvi Zsigmond nem rég elhunyt egyik főgondnokunk Gálfalvi Imre testvére f. év márcz. 26-án szintén elhalt s benne a barczói Gálfalvi család, melynek tagjai egyházunk keletkezése óta vallásfelekezetünkhöz tartoztak s legtöbben közülök a polgári valamint egyházi életben kiváló helyet foglaltak el, a férfi ágon kihalt. Béke porain!

A szerkesztőség postája.

M. J. urnak. Becses küldeményét alkalmmilag felhasználjuk. Köszönjük.

Kis Gy. S. urnak. Érdekes leírása a D. F. egyletről okvetlen jöni fog.

S. J. urnak. Az aranykönyvet hely szűke miatt a jövő füzetre kellett halasztanunk.

ARANY-KÖNYV.

I. A Dávid Ferencz-alapítványra tett kegyes adományok.

Tizennegyedik közlemény.

Az *-gal jegyzettek másodszer, a **-gal jegyzettek harmadszor adakoztak.

	fr.	kr.		frt.	kr.
2605. Pap Ágnes 1874-, 5- 6-ra			áthozatal .	43	—
2 frtjával	6	—	2630. Bartha Zsigmond		10
Létai Máté lelkész Ar.-Rá-			Egyed Ferencz		10
kosról:			Dénes János		10
Daczó János házassága al-			Biás János		10
kalmából	—	41	PálJózsef mindnyájan 3-or		10
Perselypéncz hasvétban	—	39	együtt .	5	40
" pünkösdben	—	20	Lőfi Áron lelkész Bölönből		
" karácsonb.	—	81	1848-iki márt. 15-ike em-		
2610. Gyűjtő által kipótolva	—	11	lékére tartott isk. ünnepély		
együtt .	2	—	alkalmából:		
**Benczédi Gergely	3	—	Id. Barabás Sándor	1	—
Gál Kálmán és testvérei	5	—	Lőfi Áron		40
Mózes András, Abrudbá-			Vitális Domokos		50
nyáról:			Tamási István		30
*A verespataki sz. három-			Agy. Nagy József		20
sági bányatársulat	10	—	2640. Gáspár Bogdán		50
*Rákosi István Abrudbá-			Tana Sámuel jegyző		30
nyáról	5	—	Szabó László		50
*Rákosi József	5	—	Lőfi Áronnő		20
*Graber József	5	—	Lőfi Eleknő		20
együtt .	25	—	Özv. Pál Ferencznő		40
***Sárdi József	2	—	Tőkés Jánosnő		10
Inczefi Dénes lelk. gyűjtő-			Boda Mikiós		20
ívén Derzsről:			Boda Zsigmond		20
Az ekklézsia egyes tagjai			Lőfi Elek		20
házankénti megalá-			2650. Budai Gábor		30
lás utján	3	—	Sikó András		20
Szathmári Mikl. köztanító	—	50	Sikó István		20
2620. Neje Madaras Zsuzsa	—	50	Barra Lajos		10
Ballok Mihály	—	10	Lakatos János		20
Dénes István	—	10	Lőfi Boldizsár		10
Nagy József	—	10	Nagy Tamás		10
Orbán József	—	10	Kisgyörgy József bíró		10
Kanyaró János	—	10	Als. Nagy Miklós		10
Kovács János	—	10	Uzoni Izsák		20
Nagy András	—	10	2660. Mikó József		20
Kots Mihály	—	10	Boda Áron		20
Pusztai György	—	10	Tőkés Miklós		40
átvitel .	43	—	átvitel .	48	40

	frt. kr.		frt. kr.
áthozatal	48 40	áthozatal	76 15
Bedő Sándor	— 20	Májai Mihályné	— 50
Kisgyörgy Áron	— 10	Mihály András	— 50
Pál György	— 10	Biró Mózes	— 50
Szabó Ferencz	— 10	Szabó Pál	— 50
Barra Mihály	— 10	Nagy Sándor	— 50
Albert Lőrincz	1 —	Sipos György	— 50
Kozma István	— 10	Kovács Mózes	— 50
2670. Sikó István egyházfi	— 10	2700 Nagy György	— 50
Bedő István	— 10	Márton András	— 50
Vajda András	— 10	Dénesi János	— 50
Bartha János	1 —	„ József	— 50
Pál Ignác	— 20	Kovács József	— 50
együtt	10 80	Incze Pál	— 50
Dr. Boér Jenő Tövisről Ör-		Dénesi András	— 50
zsike leánya nevében 1 drb		Incze János	— 25
cs. kir. arany, értéke	5 65	Kovács Imre	— 25
Zsakó István, törv. bíró Gy.		együtt	17 —
Fehérvárról 2 drb cs.		***Ferenczi Mózes	4 —
kir. arany, értéke	11 30	2710***Végh József, B.Pest	5 —
Szentmártoni Kálmán, lelk.		Csiki Miklós ur gyujóivén	
Ny. Szentmártonról:		Bethlenből:	
Szentmártoni Kálmán	1 50	Buzogány György	1 —
Neje Rozsnyai Vilma	1 —	Izsák József	1 —
Gyermekeik: Róza és Bá-		Koncz József	1 —
lint	— 50	Merzsók János	1 —
2680. Adorján Ferencz	— 50	együtt	4 —
Márton József	— 50	Tarcsafalvi ekklézsiában	
Dénesi Sándor	— 50	Márt. 25-én konfirmált növen-	
Kereső Ferencz	— 50	dékek számszerint 14-en	— 34
Szálteleki György	— 50	Ugyanonnán perselypénz	— 11
Adorján Lajos	— 50	**Buzogány Áron Budapest-	
Koppándi István	— 50	ről 1876-ra	14 —
Ambrus Zsigmond	— 50	*Raffaj Károly Ujszékelből	2 —
Szálteleki Miklós	— 50	A 14-ik közl. összege	122 60
Id. Incze Mihály	— 50	Hozzáadva az előbbi 13 „	4553 21
2690. Id. Mihály Sándor	— 50	Az alapítvány tesz	4675 81
Incze József	— 50	Kolozsvárt, apr. 23-án 7877.	
Id. Kis Zsigmond	— 50	Ferencz József.	
átvitel	76 15		